

**Подобрување на разбирањето на феноменот
на странските терористички борци (СТБ):
Предизвици за рехабилитација,
ресоцијализација и реинтеграција на
повратниците и помагателите
во Република Северна Македонија**

Патот кој го одиме заеднички

Funded by
the European Union

Hedayah
countering violent extremism

Institute for Human Rights

ЗДРУЖЕНИЕ НА ГРАЃАНИ – НЕКСУС ГРАЃАНСКИ КОНЦЕПТ

Скопје, Северна Македонија

Подобрување на разбирањето на феноменот на странските
терористички борци (СТБ): Предизвици за рехабилитација,
ресоцијализација и реинтеграција на повратниците и помагателите во
Република Северна Македонија

Автори:
Александар Ванчоски
Наталија Шикова
Афродита Муслиу

Јуни, 2020

НАСЛОВ НА ПУБЛИКАЦИЈАТА:

Подобрување на разбирањето на феноменот на странските терористички борци (СТБ): Предизвици за рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција на повратниците и помагателите во Република Северна Македонија.

АВТОРИ:

Александар Ванчоски, Наталија Шикова и Афродита Муслиу

ИЗДАВАЧ:

НЕКСУС Граѓански концепт

ДИЗАЈН И ПЕЧАТЕЊЕ:

Дигитал Принт Солушнс

ТИРАЖ:

50 примероци

Финансиска поддршка на
Европската Унија

Оваа публикација е изготвена со финансиска поддршка на Европската унија. Неговата содржина е единствена одговорност на авторите и не ги одразува ставовите на Европската унија или на друга поддржувачка организација.

ПРЕДГОВОР И БЛАГОДАРНОСТ

Оваа анализа е резултат на едногодишно истражување во рамките на проектот „Подобрување на разбирањето на феноменот на странските терористички борци (СТБ): Предизвици за рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција на повратниците и помагателите во Република Северна Македонија“, спроведен од граѓанските организации НЕКСУС Граѓански концепт како главен спроведувач, и Институтот за човекови права како ко-спроведувач. Проектот беше поддржан од Хедаја - Центарот за извонредност за справување со насилан екстремизам, преку Глобалната програма STRIVE, финансирана од Европската унија. Активностите на проектот беа спроведени во периодот од јуни, 2019 година до јуни, 2020 година.

Проектниот тим се состоеше од многу конституенти, како и истражувачи и координатори од три граѓански организации меѓу нив две национални и една меѓународна. Сите вклучени актери придонесоа за успешно завршување на работата што резултираше со оваа анализа.

Им благодариме на рецензентите за нивната помош во подобрувањето на последниот текст и ги цениме нивните напори.

Благодарност до сите национални институции и креатори на политики за нивната подготвеност и отвореност за соработка и покрај предизвиците со кои се соочуваат, верските заедници и претставниците од деловниот сектор за одвоеното време и споделените информации.

Анализата треба да биде чекор кон подобрување. Истата, разбирливо ги систематизира наодите за поширок спектар на заинтересирани читатели, но истовремено нуди и конкретни препораки за креирање политики во соодветната област.

Како тим, веруваме дека ќе ја достигне својата цел.

Афродита Муслиу
Координатор на истражувачкиот проект

СОДРЖИНА

ПРЕДГОВОР И БЛАГОДАРНОСТ	3
ЛИСТА НА АКРОНИМИ	6
РЕЗИМЕ	7
ВОВЕД	12
МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП	16
ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРА	19
Феноменот на странските терористички борци (СТБ)	19
Процес на превенција и рехабилитација	20
Регионален контекст	21
Македонски контекст	22
Членови на семејството	22
Затворите	23
Локални власти	23
Религиозни заедници	24
Приватен сектор	24
ПРАВНА РАМКА	25
Меѓународна – правна рамка	25
ФАКТОРИ И ПРИЧИНИ ШТО ВОДАТ КОН РАДИКАЛИЗАЦИЈА И ЗАЧЛЕНУВАЊЕ ВО ГРУПИ НА СТБ	31
Демографија	31
Образовни и општествени карактеристики	32
Социо-економски фактори	33
Религија	34
Криминална историја	36
МОТИВАЦИЈА ЗА ИСКЛУЧУВАЊЕ И ДЕРАДИКАЛИЗАЦИЈА	36
ПРЕДИЗВИЦИ ВО ПРОЦЕСОТ НА РЕХАБИЛИТАЦИЈА, РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И РЕИНТЕГРАЦИЈА (РРР) ВО МАКЕДОНИЈА	40
Од аспект на осудените лица - повратници и помагатели	40
Од аспект на семејствата	42
ОД АСПЕКТ НА ИСЛАМСКА ВЕРСКА ЗАЕДНИЦА - ИВЗ	43
Од аспект на Управата за извршување санкции	43
Од аспект на затворските службеници и стручната служба во затворите што се во директен контакт со странските борци - повратници и помагателите	46

Од аспект на институции од системот на социјалната заштита (Министерство за труд и социјална политика и меѓуопштински центри за социјална работа)	48
Од аспект на општините	51
Од аспект на бизнис секторот	51
ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ	53
БИБЛИОГРАФИЈА	56
ИЗВАДОЦИ ОД РЕЦЕНЗИИТЕ НА АНАЛИЗАТА	59

ЛИСТА НА АКРОНИМИ

ГФКТ	Глобален форум за контра-тероризам
ЕУ	Европска унија
ЗИС	Закон за извршување на санкциите
ИВЗ	Исламска верска заедница
КЗ	Кривичен законик
МПСР	Мрежа за подигнување на свеста за радикализација
МТСП	Министерство за труд и социјална политика
НКСНЕБТ	Национален комитет за спречување на насилен екстремизам и борба против тероризам
ОБСЕ	Организација за безбедност и соработка во Европа
ОН	Обединети нации
РРР	Рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција
СоЕ	Совет на Европа
СТБ	Странски терористички борци
УИС	Управа за извршување на санкции

РЕЗИМЕ

Феноменот на странските терористички борци (СТБ) не е нов на глобално ниво. Тој е предмет на анализи и обиди за законско регулирање, на активности насочени кон негово спречување и цел на мерки со тенденција за ублажување на последиците од лицата вклучени во екстремистичките активности. Лицата кои се вратиле од бојните полиња, како и лицата кои регрутираат борци, подлежат на значајни санкции. Но, за да се прекинат или да се спречат ваквите појави, треба да се преземат сериозни чекори. Најнапред, чекори што ќе ги дерадикализираат, а потоа и чекори за нивна рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција во општествените средини.

Спроведената анализа има за цел да одговори на прашањата поврзани со овој феномен што директно влијаат врз општеството во Република Северна Македонија, дополнително давајќи преглед на преземените мерки на регионално и на меѓународно ниво. Анализата ги премостува бариерите и го привлекува вниманието на пошироката јавност кон потенцијалната опасност од игнорирање на овој феномен. Притоа, ја зголемува свеста за предизвиците со кои се соочува општеството имајќи за цел нивно надминување. Со цел да одговориме на овие прашања, го анализираме проблемот со СТБ - повратниците и помагателите¹ преку призмата на разни општествени фактори, вклучително и институционални и вонинституционални чинители и низ директен контакт со СТБ - повратниците и помагателите кои во моментот ја отслужуваат казната затвор во затворите во Република Северна Македонија.

За потребите на ова истражување спроведовме интервјуа со претставници на 9 различни целни групи во согласност со специјално изработени упатства за интервјуа и со прашања прилагодени за секоја целна група одделно. Беа спроведени вкупно 59 интервјуа меѓу кои, 10 со СТБ - повратници и помагатели, 6 интервјуа со членови на нивните семејства, предложени од страна на интервјуираните СТБ - затвореници. Четворица (4) од СТБ - повратници и помагатели, одбија да учествуваат во интервјуата. Исто така, интервју со еден член на семејство не успеа да се реализира бидејќи интервјуираниот не сакаше да зборува за неговиот роднина (СТБ – затвореник), кој всушност ни го предложи при првичниот разговор со него.

Главната идеја беше да создадеме пристап што ќе ги открие мотивите што довеле до радикализација. Оваа анализа се заснова на структурирана методологија и се обидува да ги реши и презентира потенцијалните фактори (н.б. без да ја исклучи можноста за различни толкувања врз основа на различни пристапи или експертиза). Покрај факторите и мотивите за радикализација, анализата ги претставува и потенцијалните фактори за враќање на СТБ - повратници и помагатели, т.е. она што конкретно ги натерало да ги напуштат екстремистичките практики, без оглед дали тоа било заради случајните околности или пак има потенцијално преовладале мотиви за дерадикализација.

¹ Терминот „помагатели“ во оваа анализа се користи за лицата кои се осудени за регрутирање, помагање, финансирање или подготвување лице или група за учество во странска армија, полиција и паравоени или параполициски формации.

Затоа, врз основа на спроведеното истражување, откривме неколку вообичаени карактеристики во однос на СТБ – повратниците и помагателите. Меѓутоа веруваме дека индивидуалниот пристап кон секој од осудените лица е клуч за успехот кон нивна рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција (РРР), а и дека програмите треба да се применуваат на тој начин. Забележавме дека радикализацијата на интервјуираните СТБ - повратници и помагатели и нивното заминување се предизвикани од меѓусебно поврзана и условена серија на причини и фактори што влијаеле врз однесувањето и активностите на овие лица. Анализата на причините и факторите што доведуваат до радикализација, укажува на тоа дека некои од поединците имаат општествен профил, што практично ги турка кон радикализација и придонесува за прифаќање на таквите идеи и ставови. Овие причини и фактори се познати и како фактори на туркање (push factors). Кај конкретниот примерок на интервјуираните СТБ - повратници и помагатели тие се манифестираат како **структурни проблеми во облик** на:

- **сиромаштија** (имено лицата доаѓаат од семејства со скромни финансиски примања и речиси сите примале или сè уште примаат социјална помош);
- **низок профил на образование** (само едно лице завршило високо образование, додека сите други завршиле само основно или средно образование).

Дел од лицата биле сведоци и на **трагични настани** кои ги поврзуваат со неправда и дискриминација (насилни демонстрации во кои имало и жртви од нивната заедница) или пак искусиле **лична криза и трагедии** (смрт на родител, промена на средината во која живеат). Индиректно може да се заклучи дека испитаниците имале **ограничени можности** за личен и социо-економски развој, што е уште еден фактор за ранливоста на оваа група лица.

Другиот дел причини и фактори кои интервјуираните СТБ - повратници и помагатели дополнително ги привлекуваат кон радикална идеологија и ставови (таканаречени фактори на повлекување (pull factors) можат да се идентификуваат како:

- **емпатија и чувство на припадност кон одредена група** (СТБ-повратниците и помагателите го прифатиле наративот за постепено напредок против муслиманите ширум светот и се идентификувале со припадниците на Исламската држава);
- **силни врски на братство** (најголем дел од лицата истакнуваат дека заминале за „да им помогнат на браќата Муслимани“);
- **романтизиран поглед на идеологијата**, односно интервјуираните покажуваат силна желба да го бранат Исламот „кој е под закана“ (лицата сметале дека им е „должност да се помогне на Муслиманите“ и дека треба да се „запре прогонот на Муслиманите“).

Друг важен фактор на повлекување кај интервјуираните лица претставуваат **видео содржини со радикална тематика и насилство** на кои тие биле изложени преку интернет и социјалните медиуми (речиси сите лица пред заминувањето за Сирија потврдиле дека гледале вакви видеа). Иако сите лица категорично негираа дека нивното заминување е поттикнато од **ветувања за вработување, пари или друга материјална корист**, сепак вкрстувањето на податоците покажа дека постои веројатност дека постоеле и овие мотиви (сите лица кои биле во Сирија наведуваат дека добро живееле таму, имале сè што им било потребно, имале сопствена кука/сместување, а притоа наведуваат дека претходно заминале со малку парични средства). Сепак, сите поединци не наведуваат експлицитно дека материјалните мотиви влијаеле врз нивната одлука да заминат за Сирија или да им помагаат на другите луѓе да се приклучат.

За решавање на горенаведените предизвици и примена на значајна постапка за дерадикализација и процеси на РРР, мултидисциплинарниот пристап не само што е неопходен туку е и клучен заради сложеноста на случаите. Загрижува фактот што анализата укажува на недостаток на иницијатива, посветеност и институционален интерес за решавање на проблемите. Таа потенцира:

1. Недоволно координираниот пристап на државните институции;
2. Неподготвеност на релевантните актери да се справат со проблемот,
3. Ниска свест на локално ниво каде што овие лица веројатно ќе се вратат по издржувањето на затворските казни.

Сите овие бариери се појавуваат и покрај навидум отворена поддршка од пошироката социјална заедница и секако од нивните најблиски семејства во очекуваниот след на промена. Бидејќи процесот во Република Северна Македонија е бавен и резултатите не се воочливи, цениме дека без институционална поддршка, шансите за дерадикализација на осудените СТБ -повратници и помагатели се мали, а преземените чекори се несоодветни. Развивањето и воспоставувањето **програми за рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција (програми за РРР)** е процес што воопшто не е едноставен. Тој треба да биде добро систематизиран (од методолошки, институционален и програмски аспект) и одржлив (од финансиска и кадровска гледна точка). Процесот треба да биде флексибилен и сеопфатен и да има јасно поставени и мерливи индикатори за успех. Потребата за сеопфатност на програмите за РРР е предодредена од фактот дека секоја личност реагира различно на активностите и мерките што се дел од овие програми заради нејзините физички, психолошки, интелектуални и други социо-културни карактеристики и верувања. Комплексноста на овие програми се усложнува и со фактот дека СТБ - повратници и помагатели се дел од затворската популација која има одредени карактеристики (*индоктринација со радикални идеи и идеологии што имаат потенцијал да се манифестираат и да ескалираат во насилан екстремизам и тероризам*) што ги прави да бидат затворска популација од висок ризик, но и потенцијален безбедносен ризик за општеството во целина.

Современите програми за РРР, покрај **транспарентниот и инклузивен процес** од самиот зачеток, вклучуваат **мултидимензионалност** во нивното практично спроведување. Тие не се фокусираат само на периодот на издржување на казната затвор, туку и на активности во период на пробација и периодот по издржувањето на пропишаните казни, кога лицата се враќаат во своите заедници. Загрижува фактот што **општинските власти не се чувствуваат директно засегнати во давањето ваква помош**. Тие веруваат дека ова е задача на Министерството за внатрешни работи и на Центрите за социјална работа, па затоа општината нема надлежност да ги преземе првите чекори и да биде главен носител на задачата. Во целата мисија, општинските власти се сметаат себеси само за дополнителен, придружен сегмент и насоките за широка координација ги сметаат за одговорност на институциите од централно ниво. Сепак, се покажа дека надлежностите на општинските власти и нивните капацитети не се јасно утврдени, дури и ако постојат специфични програми за ресоцијализација на СТБ - повратниците и помагателите.

Особено загрижува што **затворите имаат слаб капацитет за ресоцијализација**. Тие немаат доволно програми што обезбедуваат стекнување стручни вештини и знаења (*на пример, никој од седумте интервјуирани во КПУ Идризово не учествувал во каков*

било вид програма што затворот ја организира за стекнување на одредени стручни вештини и знаења). Само едно од двете лица во штипскиот затвор учествувал и добил соодветно уверение за стекнување стручни вештини и знаења (курс за заварување и курс за готвење), а лицето во КПУ Куманово присуствувало на курс во затворската пекара.

Дополнително, **затворите немаат капацитет и персонал**. Повеќето од нив се недоволно екипирани а соодветен капацитет е неопходен за воспоставување на адекватен процес за РРР. Посебен предизвик е **воспоставувањето взаемна доверба**, а за да се постигне тоа, според претходни практични искуства, клучно е да се опремаат институциите (особено одделенијата за ресоцијализација, затворската полиција и вработените во затворите, каде што нема затворски персонал) и дополнително, **да се обучи персоналот** за спроведување на програмата за РРР. Исто така, потребно е да се воспостави **соработка меѓу институциите**. Во тој поглед, неопходна е помош од граѓанските организации, додека пак, регионалните искуства треба да се користат како надополнување.

И покрај недоволната координација, недостатокот на иницијатива и избегнување на одговорност за преземање на иницијални чекори, институциите во системот за социјална заштита се целосно свесни дека **СТБ - повратниците и помагателите треба да се вклучат во социјалниот живот за да се избегне рецидивизам**. Затоа, многу од испитаниците од овој сектор веруваат дека клучно е да се утврдат причините за нивното враќање во земјата. Тие веруваат дека е неопходно да се вклучат клинички психолози и психијатри во процесот за РРР на СТБ - повратници и помагателите со цел да се направи анамнеза на нивната ментална состојба. Особено важно е овие луѓе да не се остават на маргините на општеството, да не се стигматизираат или пак социјално да се исклучат. Покрај тоа, сметаат дека е неопходно да им се обезбеди материјална егзистенција, работа, а и домување доколку е потребно, со оглед на тоа дека тоа е начин да се минимизира опасноста од повторување на кривичното дело и ширење на идеологијата на насилство.

Ниту една компанија не е вклучена во локални и државни превентивни практики и иницијативи. Само две компании ангажирале лице кое претходно било осудено по други основи. И во двата случаи, лицата работат во компаниите веќе неколку години и според менаџерите, се лојални и вредни работници. На прашањето дали компаниите би им понудиле работни места на лица кои веќе биле рехабилитирани и квалификувани за позициите што им се потребни, речиси сите одговорија потврдно. Ист број одговорија дека би се вклучиле во **помагање на програмите за РРР** за овие лица на локално ниво, што е во духот на креирање „општествено одговорни компании.“

Во принцип, од добиените податоци евидентно е дека нашиот институционален систем (вклучително казнено-поправните и институциите за социјална заштита), а особено сегментот што се однесува на активностите за ресоцијализација на СТБ - повратници и помагателите е во фаза што не само што не ги обезбедува посакуваните резултати туку може да придонесе и кон понатамошно радикализирање на овие лица, проширување на радикализацијата кај остатокот од затворската популација, како и загрозување на целокупната национална безбедност поради високиот ризик од рецидивизам.

Потребата од итност за енергично дејствување и развој на програми за РРР на СТВ - повратници и помагатели во казнено-поправните установи во нашата земја, исто така, е предодредена од фактот што до 2024 година сите осудени лица за ваков вид кривично дело ќе ги отслужат своите затворски казни.

Во оваа насока, како најважни препораки за надминување на гореспоменатите предизвици ги издвојуваме:

- ✓ Развивање систематски, одржливи, мерливи и инклузивни програми за дерадикализација коишто што ќе обезбедат соодветни контра - наративи за директна деконструкција, дискредитација и демистификација на насилни радикални и екстремистички пораки;
- ✓ Да се воведат индивидуален и флексибилен пристап кон програмите за ресоцијализација на сите СТВ - повратници и помагатели во затворите, како и да се обезбедат повеќе обуки за стекнување вештини и образование од интерес на затворениците, така што ќе се зголемат нивните можности и конкурентност на пазарот на трудот;
- ✓ Да се развијат одржливи и мерливи програми и акциони планови за рано откривање на радикализацијата кај младите и останатата популација.

Деталните препораки за Дирекцијата за извршување на санкциите, институциите на системот за социјална заштита, верските заедници, општините и деловниот сектор, креирани со цел да се подобри севкупната сегашна состојба на СТВ - повратници и помагателите во земјата, се наоѓаат на страница на страна 53 од овој извештај.

ВОВЕД

Странски терористички борци (СТБ) се лица кои заминуваат од дома за да се борат во странски војни, обично ангажирани од добро познати терористички групи или НЕО (насилни екстремистички организации). Лицата потекнуваат од 90 различни земји, дури и од земји кои што немале претходна историја на ангажирање свои граѓани во странски воени зони. Според релевантни истражувања, на почетокот на 2016 година, бројот на лица кои патувале во Ирак и Сирија за да учествуваат во конфликтот на страната на бунтовниците или терористичките групи како „странски борци“ достигнал над 42.000 лица, а скоро една третина потекнувале од земјите-членки на Европската унија (155 од нашата земја). Заминувањата го достигнаа својот врв помеѓу 2011 и 2016 година, а од 2015 година овој број се намали заради нивното враќање (5000 се вратиле во Европа, од кои 110 во нашата земја), како и поради крахот на управувачките структури на ИСИС и териториите под нивна контрола. Постои меѓународна загриженост поради можноста од нивно обновено ангажирање во насилни активности, вклучително и тероризам. Причините за нивното враќање се разликуваат. Некои СТБ може се разочарани, други може избегале. Трети пак, може биле фатени и вратени против нивната волја. Некои од нив може имаат намера да ги продолжат битките на европско тло. Несомнено, повратниците доаѓаат од различни националности, етникуми, возрасти и род. Очекувано, сите страдаат од различни нивоа на траума и емоционални/психолошки проблеми (Hedayah 2016; RAN 2016; RAN 2017). Во моментот има 13 осудени лица кои издржуваат казна затвор во Република Северна Македонија. Само 3 од нив не се СТБ - повратници, што значи дека не биле на првите редови во Сирија и Ирак, туку биле осудени за регрутирање, финансирање и овозможување на заминување на борците - волонтери. Дополнително, едно лице е во притвор.

Со цел спречување на насилниот екстремизам и меѓународниот тероризам, борбата против тероризмот во последните неколку децении прогресирала и често доминира при дискусии од безбедноста. Меѓу иницијативите, владите ја согледаа потребата да ги адресираат „основните причини“ или „иницијаторите“ за радикализацијата, со цел да се дизајнираат програми и политики кои ќе можат да помогнат за елиминација или намалување на иницијалните фактори. Овие фактори се разликуваат и варираат од идеолошки или семејни фактори, влијание на харизматични лидери, ограничени економски можности, политички ситуации, материјална добивка, до одмазда или пак многу други ситуации што придонесуваат за радикализација (Zeiger 2016). Од големо значење е да се утврди причината со цел да се превенира радикализацијата. Покрај причините, дел од големата слика се и повратниците, имајќи предвид дека поединците што се враќаат, преживеале трауматски настани и многу е веројатно нивните мислења да се поекстремни. Затоа, по нивното враќање, треба да им се помогне да се ослободат од насилните активности и да се реинтегрираат во својата општествена средина (Hedayah 2016).

Постојат меѓународни иницијативи во дадената област, а таков е Римскиот меморандум за добри практики за рехабилитација и реинтеграција на насилни екстремистички престапници донесен во рамките на Глобалниот форум за борба против тероризмот (ГФБТ). Неговата цел е да се намали веројатноста овие лица да се вратат кон тероризам при овој процес на дерадикализација, реинтеграција и

ресоцијализација. Покрај тоа, владите треба да вклучат широк спектар од различни организации што ќе внесат специфичните аспекти во текот на планирањето и спроведувањето на програмата. Оваа „помека“ страна на борбата против тероризмот треба да се потпира врз мноштво на различни социјални актери, вклучувајќи наставници, социјални работници, лидери на заедницата со различна возраст и пол кои треба да работат со традиционалните актери на националната безбедност, а тоа се креаторите на политики, високите владини службеници, полицајци и разузнавачи (Zeiger 2016). Оваа симбиоза бара координирани активности во кои реинтеграцијата се смета за процес во кој поранешните борци се стекнуваат со цивилен статус и добиваат пристап до различни форми на цивилна работа, а со тоа и приход. Ова всушност е социјален и економски процес што е дел од основниот развој на земјата, но и дел од општествената одговорност (Gleichmann et al. 2004).

Во ЕУ постојат неколку програми за реинтеграција на насилните екстремисти. Меѓу поуспешните се оние спроведени во северозападна Европа, како на пример Мрежа за спречување насилство, Хајат и програмите EXIT Deutschland² применети во Германија; Slotervaart во Холандија; моделот Aarhus во Данска и Fryshuset во Шведска. Данскиот пристап Aarhus и иницијативата за реинтеграција во Холандија спроведена во холандската казнена служба се дел од тие примери. Во сите овие примери, голем број на организации имаат задача непречено да го спроведат процесот на рехабилитација и реинтеграција на насилните екстремисти, а секоја од нив има свој специфичен пристап кон дерадикализација или напуштање на ваквите практики (RAN 2016). Наспроти овој локален пристап, важни се и регионалните мултиагенциски пристапи, како и оние што вклучуваат структурирана интервенција и координација меѓу различни агенции што се базираат врз водечки принципи за ефикасно решавање на случаите (RAN 2017:33). Во секој случај, ефективните програми за рехабилитација и реинтеграција на вратените странски борци се од витално значење не само за да се спречат идните акти на насилство туку и за справување со натамошна радикализација (особено кај помладото население), како и за градење на цврста отпорност на заедницата кон насилниот екстремизам (Holmer & Shtuni 2017).

Со цел претходно опишаните програми да станат функционални и применливи, освен прилагодениот пристап, целиот метод треба да се базира врз принципите на добро владеење (RAN 2017:27). Тој треба да се преземе во согласност со демократските принципи, вклучително и учество на оваа ранлива група во социјалните процеси. Тоа подразбира нивно информирано и организирано учество во политичкиот, јавниот и социјалниот живот, воспоставување предуслови што гарантираат граѓански и политички права и слободи на здружување и изразување. Основно е реинтеграцијата и ресоцијализацијата да се спроведат во општество кое што го почитува владеењето на правото, што претпоставува постоење на правна рамка што обезбедува рамноправност и непристрасно спроведување на законот, а човековите и малцинските права се почитуваат од страна на полицијата, безбедносните сили и независно судство. Овие принципи се особено важни затоа што тие даваат основа за еднаквост и инклузивност, имаат за цел да обезбедат чувство на припадност во сите сегменти на општеството, а со нивно вклучување во процесите на управување се обезбедуваат шанси за промена на животниот стил (Gleichmann et al. 2004). Затоа, не

2 Европските „излезни програми“ се претежно на доброволна основа, користат психо-социјални модалитети и се потпираат на лични интервенции. Потенцијално корисно е што при дизајнирање на иницијативите за дерадикализација во различни контексти, нивната поддршка се потпира на долгорочни и одржливи инвестиции и специјализирана експертиза.

е доволно програмите за рехабилитација и ресоцијализација да бидат професионални, флексибилни и одржливи, туку е потребно нивните цели да бидат транспарентни, а актерите вклучени во процесот веродостојни (Holmer & Shtuni 2017).

Дополнително, патот што води надвор од насилниот екстремизам е сложен процес и ги вклучува идеите за идентитет, психо-социјалната динамика и реалните околности. Исклучувањето (disengagement) од овие практики не е доволно, бидејќи по ова треба да следи дерадикализацијата. Исклучувањето обично ѝ претходи на дерадикализацијата, но не ја претпоставува. Радикализацијата е сложен психо-социјален процес кој се води од комбинација на индивидуални карактеристики и околности, социјална динамика и надворешни услови што ја овозможуваат. Во таа смисла, исклучувањето и дерадикализацијата бараат постојан и усогласен напор за да се реши рецидивизмот, и да се обезбеди нов позитивен идентитет. Во овој процес, општеството како целина, а особено специфичните социјални групи играат голема улога, имајќи предвид дека ваквите чекори се неопходни за успешен пристап кон насилниот екстремизам (Holmer & Shtuni 2017).

Ниту еден единствен модел на рехабилитација и реинтеграција не може да се примени во сите културни контексти. Идеите за социјални и семејни одговорности, чест, срам, прошка и помирување несомнено културно се дефинирани. Начинот на кој комуницираат овие заедници како и нивните внатрешни структури се разликуваат, како што се разликуваат и улогата и влијанието на семејството, водачите на заедниците, и институциите (Holmer & Shtuni 2017). Затоа, програмите треба да бидат прилагодени на локалните услови, правната рамка и културните традиции, но и да се во согласност со важечките меѓународни и национални стандарди. Програмите за реинтеграција треба да се обмислат и да се применат внимателно, земајќи го предвид нивното директно влијание врз основните човекови права, вклучувајќи го правото на слобода на мисла, вера, религија и правото на фер судење. Ова е единствениот начин да се надмине недовербата и да се изгради вистинска општествена поддршка (Hedayah 2016).

Ова истражување е дел од напорите за решавање на причините за радикализација и за создавање стратегии за дерадикализација, рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција на СТБ - повратниците и помагателите. Покрај тоа, целта на истражувањето е да се идентификуваат факторите на туркање и повлекување што водат кон радикализација и приклучување кон групите на СТБ преку проучување на СТБ – повратниците и помагателите во Република Северна Македонија. Истражувањето се фокусира на мотивите за исклучување и/или дерадикализација, како и на општите предизвици на процесот за рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција (PPP) во земјата. Имајќи ја оваа категорија на санкционирани лица во затворите во Република Северна Македонија, ги оценивме горенаведените предизвици од гледна точка на СТБ - повратниците и помагателите; нивната најблиска околина т.е. нивните семејства; верската заедница на која припаѓаат (Исламска верска заедница) и можноста на земјава да преземе и спроведе соодветни активности за дерадикализација, рехабилитација, ресоцијализација, како и процес на реинтеграција за оваа категорија осудени лица. Целта е да се обезбеди основа за аргументирана социјална дебата за постојните текови, како и да се приложат решенија засновани на релевантни искуства и практики. Веруваме дека истражувањето обезбедува цврста основа за иден развој или подобрување на постојните програми, обезбедувајќи сеопфатност во пристапот и воспоставувајќи можност за конзистентност во

нивното претстојно спроведување. Покрај тоа, без да се потценат клучните елементи неопходни за успешно надминување на предизвиците и за реализација на програмите (како што се соодветно планирање и обезбедување на доволно финансирање), ова истражување укажува кон поструктурирани социјални активности, ја подигнува општата свест и ја зголемува одговорноста на заедницата и способноста за прифаќање.

МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТАП

Истражувањето се засноваше на квалитативни детални интервјуа со цел да се истражи и разбере искажаниот став на поединци или групи подложени на социјален проблем. Пристапот се смета за прифатлив при проучување на феноменот кога има недоволни или несоодветни ресурси поврзани со него (Creswell 2013). Ги искористивме квалитативните методи на истражување заради нивната флексибилност и потенцијал за подобро разбирање на феноменот со СТБ во Република Северна Македонија.

Спроведовме интервјуа со претставници на 9 различни целни групи во согласност со специјално изработените упатства за интервјуа со прашања одделно прилагодени на секоја целна група. Беа спроведени вкупно 59 интервјуа. Дополнителни 4 СТБ - повратници и помагатели одбија да учествуваат во интервјуата и едно интервју со член на семејството не се реализираше.

Табела 1. Целни групи на спроведени интервјуа

Целни групи	Интервјуиран и личности	Одбија интервју
СТБ – повратници и помагатели	10	4
Членови на семејството на СТБ – повратници и помагатели	6	1
Претставници на исламската верска заедница (ИВЗ)	6	-
Управа за извршување санкции	3	-
Претставници на креаторите на политиките	3	-
Затворски службеници и стручни служби во затворите кои се во директен контакт со СТБ – повратници и помагатели	8	-
Институции на системот за социјална заштита (Министерство за труд и социјална политика и меѓуопштински центри за социјална работа)	6	-
Општински службеници (социјални и образовни службеници / работници)	4	-
Приватен Сектор	11	-
Total	59	5

Интервјуата се засноваа на методот за **истражување на животни приказни** како квалитативен метод за прибирање податоци при што од испитаниците се бараше да го документираат својот живот во одреден временски период и место, социјалните односи со другите променливи за време на носење на клучните животни одлуки.

Анализата на интервјуата се фокусираше главно на описи и аспекти на феноменот. Се бараше од испитаниците да зборуваат за настаните од различни периоди во нивниот живот, кои се предмет на интерес на истражувањето, спроведувајќи го методот на „наративна анализа“. Овој аналитички пристап на наведените приказни со т.н. „наративна анализа“ им овозможи на истражувачите да дадат богато објаснување за искуствата кои ги наведоа испитаниците, да ги истражат значењата што произлегуваат од нивните искуства и на крај да ги презентираат. Користејќи го пристапот за **животна приказна**, истражувачите увидоа различни движења и точки на пресврт присутни во животот на овие лица. За правилна употреба на квалитативниот метод, спроведен е следниот процес на истражување:

Слика 1: Животен циклус на истражувањето

Една од потешкотиите во врска со спроведувањето на истражувачките активности беше закажувањето на интервјуата со оваа специфична затворска популација. Друго прашање се искажаните секавања од минатото затоа што секавањата на луѓето ретко кога се прецизни.

Во меѓувреме, во однос на алатките за интервјуирање, користени се интерперсонални техники за набљудување со известување (Observing Rapport-Based Interpersonal Techniques - ORBIT). Овие техники се покажаа како ефикасни во генерирањето на корисни информации за испитаниците. Во таа смисла, додека се прилагодуваше на одговорите на соговорникот, испрашувачот се насочуваше кон клучните теми и предмети што се релевантни за случајот со едноставно создавање атмосфера што беше погодна за отворена комуникација (Alison et al. 2013). Техниките за интервју ORBIT се сметаат и за рамка на кодирање со три елементи: техника на мотивационо интервјуирање која ја бара вистината со употреба на тактиката на интервју засновано на емпатичко известување; кругот на интерперсонално однесување за кодирање на меѓучовечките интеракции помеѓу испрашувачот и испрашуваниот; и на крај како мерка на очигледно корисни информации што го испитува степенот до кој сторителите откриле информации.

Поради чувствителната природа на процесот на истражување и интервју што беше спроведена во казнена установа со лица кои издржуваат казна затвор, посебно внимание се посвети на етичките размислувања со цел да се намали ризикот од непредвидени штети што можат да потекнат, како за испитаниците така и за истражувачите. Со цел носење етички просудувања, се воспостави Комитет за етика на истражувањето, со цел да се разгледа и процени дали упатствата за истражувачко интервју и протоколот за истражување се во согласност со признаените етички стандарди, што вклучува почитување на достоинството, правата, безбедноста и благосостојбата на интервјуираните лица.

Понатаму, во спроведувањето на интервјуата со СТБ - затворениците, за време на обработката на податоците, се применуваше пристапот „Не наштетувај“ (“Do No Harm”). Како особено прифатен пристап во работите што содржат висока

чувствителност, како што се хуманитарните акции, трауматските прашања, мерки за градење мир и спречување на конфликти, веруваме дека применетиот пристап „Не наштетувај“ (“Do No Harm“) обезбеди неутралност, објективност и непристрасност на истражувачите за време и по интервјуата со оваа сложена затворска популација. За време на интервјуата и за време на анализите на добиените податоци, посебно внимание беше посветено на:

- избегнување евентуално идентификување на испитаниците во извештајот од истражувањето и користените кодови за секој испитаник и целна група;
- заштита на идентитетот на испитаниците од надворешни фактори така што секој испитаник во нашите документи има свој код;
- да не се снимаат интервјуата и да се фаќаат само белешки; и,
- спроведување на интервјуата со СТБ-повратниците и помагателите во затвор само со истражувачи (од пол и етничка припадност) кои ги избраа СТБ-повратниците со информирана согласност.

Испитувачите ги замолија испитаниците да не ги опишуваат нивните постапки во Сирија и Ирак детално.

ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРА

Феноменот на странските терористички борци (СТБ)

Сложеноста на феноменот на странските терористички борци (СТБ) и особено потребата од нивна ефективна рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција (РРР) е тема која не е систематски истражувана на национално ниво. Расположливата литература и податоците за истражување за овој феномен не даваат длабок увид во неговите корелации и причински врски со другите социјални, културни, економски и политички случувања во македонското општество.

Сериозноста на феноменот на СТБ е потврдена со резолуциите 2170 и 2178 на Советот за безбедност на Обединетите нации, усвоени под Поглавје VII од Повелбата на ОН со кои се утврди дека протоколот на СТБ претставува „меѓународна закана за мирот и безбедноста“. Резолуцијата 2178 (2014) на Советот за безбедност на ОН ги обврза државите да спречуваат, нарушат, гонат, рехабилитираат и реинтегрираат СТБ ... и ... ги охрабрува земјите-членки да ангажираат релевантни локални заедници и невладини чинители во изготвување стратегии за борба против насилниот екстремистички наратив што може да поттикне терористички акти. Понатаму, Резолуцијата 2396 го повторува повикот во Резолуцијата од 2014 година земјите-членки да соработуваат и да ги поддржуваат меѓусебните напори за решавање на СТБ, но исто така ги повикува сите држави да воспостават сериозни кривични дела во однос на патувањето, регрутирањето и финансирањето на СТБ, како и да преземаат соодветни активности во врска со осомничените терористи и придружните членови на семејството, вклучително соодветни мерки за гонење, рехабилитација и реинтеграција во согласност со домашното и меѓународното право (Совет за Безбедност на ОН 2017).

Би сакале да истакнеме дека целта на овие анализи не е да се дефинираат поимите „Странски терористички борци“, ниту „насилен екстремизам и радикализација што доведува до тероризам (VERLT)“ бидејќи овие термини и процеси дури во глобален контекст се проблематични за дефинирање како резултат на различни научни пристапи, но и како резултат на политичката конотација што е испреплетена во нивната генеза. Како и да е, за да се направи рамка на оваа анализа и да бидеме јасни во кој контекст ги користиме овие термини како многу релевантни, ја земаме предвид следната дефиниција:

„Странски терористички борци се поединци кои патуваат во држава различна од нивната држава на престој или националност заради извршување, планирање или подготовка на, или учество во терористички акти или обезбедување или примање на терористичка обука, вклучително и во врска со вооружен контекст» (СБ на ОН 2014).

„Насилниот екстремизам и радикализацијата што води до тероризам (VERLT) се динамични процеси со кои една личност прифаќа терористичко насилство како можен, можеби дури и легитимен начин на дејствување. Ова може, но не е неопходно, да ја наведе оваа личност да се залага, да дејствува за поддршка или да се впушти во тероризам “ (ОБСЕ 2019a:18).

Исто така, иако има голем број на различни мислења и ставови за факторите што доведуваат до радикализација на СТБ и мотивите за заминување, во литературата постои поделба на ваквите фактори и мотиви во две главни групи: фактори на туркање и повлекување (push and pull). Факторите на туркање се „пошироки процеси што можат да ги „присилат“ лицата кон насилни екстремистички групи, додека „факторите на повлекување“ се сфаќаат како индивидуални мотивации кои привлекуваат потенцијални регрути и објаснувања што можат да се користат за легитимирање на насилството“ (УНЕСКО 2017:20).

Процес на превенција и рехабилитација

Во контекст на глобалните напори за спречување и справување со овој феномен, Глобалниот форум за борба против тероризмот (ГФБТ) ги усвои Меморандумот Хаг-Маракеш и други разни иницијативи кои им нудат на државите голем број на добри практики и научени лекции поврзани со рехабилитација и реинтеграција на СТБ, борбата против насилниот екстремизам (БНЕ), кривичната правда и одговорите на владеењето на правото.

Мрежата за подигнување на свеста за радикализација (RAN) на Европската комисија, во ноември 2013 година објави Декларација посветена на добрите практики за справување со странските борци за превенција, прифаќање, рехабилитација и реинтеграција. Во врска со напорите за исклучување (disengagement) и реинтеграција, малтешките принципи за реинтеграција на враќање на странските терористички борци (СТБ) служат да обезбедат насоки за развој на решенија кои се засновани врз заедницата за овој феномен и да развијат програми дизајнирани за реинтеграција на овие лица и потенцијално на нивните семејства бидејќи тие се осврнуваат на поопштите проблеми со радикализацијата во нивните заедници. Вклучувањето на семејства, членовите на заедницата и граѓанските организации е во согласност со „пристапот на целото општество“ (whole-of-society approach) предвидува улога за повеќе сектори и актери на граѓанското општество во превенција, интервенција, исклучување и програми за рехабилитација (ОБСЕ 2019б). „Пристапот на целото општество“ во основа е поинклузивно ориентиран од „пристапот на целата влада“ кој во контекст на повратниците на СТБ и процесите на РРР, има основни иницијативи и активности кои се засноваат на спроведување на законот, безбедноста и напори предводени од владините актери. Важно е да се стави поголем фокус на други аспекти, како што се „градење на отпорност на заедницата кон радикализација, промовирање на контра-наративи, промовирање на улогата на младите и жените како водачи на граѓанското општество [и] подигнување на улогата на умерени религиозни водачи“ (Стејт Департмент на Соединети Американски Држави 2015).

Програмите за РРР имаат најдобри шанси за успех кога се засноваат на почитување на човековите права (Responses to Returnees: Foreign Terrorist Fighters and Their Families 2017). Обврската за почитување на човековите права во борбата против заканите од СТБ е повторена во бројни последователни декларации и конвенции, вклучително и во Заедничката изјава од Рига на Европската унија за 2015 година по нападот на Чарли Ебдо во Париз и Дополнителниот протокол на Советот на Европска конвенција за спречување тероризам, која се фокусира на СТБ („Странски терористички борци“ (СТБ) Хаг – Маракеш Меморандум за добри практики за поефективни одговори на

феноменот на СТБ, 2014). Во овој контекст на пример, државите членки на ОБСЕ, во обид да се справат со постапките и предизвиците околу СТБ, се обврзаа да ја применат Рамката за човекови права во процесот на усвојување и спроведување на сеопфатен и холистички пристап кон превенција, гонење, рехабилитација и реинтеграција, но и да ја одмерат рамнотежата помеѓу потиснувачките пристапи, принудните алтернативи и превентивни, фаворизирајќи ги вторите кога е тоа можно (ОБСЕ 2018).

Разбирањето на природата на проблемот со СТБ, мотивацијата на оние што се вклучени во патувањата и враќањата на СТБ и заканата што тоа претставува е неопходен предуслов за формулирање на ефикасни стратегии за превенција и одговор (ГФБТ 2014). СТБ - повратниците не се хомогена група. За да може програмите за реинтеграција да бидат ефикасни, тие треба да бидат флексибилни и прилагодени на специфичните карактеристики и потреби на поединецот. Сите обиди за реинтеграција на екстремистите или терористите треба да започнат со проценка на индивидуалните потреби, активности и мрежи со употреба на специфични методи за проценка на ризикот од насилан екстремизам (RAN 2017).

Програмите за рехабилитација обично се насочуваат кон лица радикализирани на насилство (вклучително и терористи) и евентуално кон нивните семејства во различни фази на радикализацијата. Овие програми вклучуваат откажување со помош на затвор, како и програми за последователна грижа по притвор, се фокусираат на рехабилитација и реинтеграција на терористички сторители и враќање на „СТБ“ во општеството. Некои програми нудат едукативно и стручно оспособување, советување, можности за вработување и дијалог за релевантни идеологии (ОБСЕ 2018). Условите во затворите можат да играат значајна улога во зголемувањето или намалувањето на ризиците (Liebling, Alison & Mark S. Hamm (Ed). 2015). „Програмите за рехабилитација во однос на затворите треба да бидат надополнети со вон затворска реинтеграција. За да бидат успешни, двете треба да бидат цврсто вметнати во пошироки стратегии надвор од областа на кривичната правда за да се спречи радикализација на тероризмот преку ефикасно решавање на поплаките и структурните состојби во општеството кои се погодни за тероризмот“ (Holmer & Shtuni 2017).

Регионален контекст

Според достапните податоци и истражувања во врска со СТБ - повратниците и програмите за РРР направени на национално или регионално ниво во Западен Балкан, очигледни се неколку вообичаени предизвици и трендови кои влијаат на овие општества. На пример, постои недостаток на соодветна проценка на ризикот од СТБ - повратниците и програмите за РРР кои се во процес на развој или нивното спроведување е сè уште во прелиминарни фази за да може да се процени. Покрај тоа, нивото на вклучување на СТБ - затворениците во програмите за РРР е многу ниско. Постои недостаток на ресурси и специјализирано знаење неопходно за службениците во затворите, психолозите, социјалните работници и другите заинтересирани страни за успешно вклучување во програмите за РРР. Иако земјите од Западен Балкан полека се префрлаат од цврсти одговори за безбедноста и спроведувањето на законот кон повеќе интервенции во центарот на превенцијата, неопходно е напорите за РРР да се развијат од пристап на цела влада во пристап на целото општество. Исто така, постои недостаток од ефикасна промоција на контра-наративите, а тековните одговори на институциите и политиките не ставаат практичен фокус на членовите на семејството

во процесот на PPP (Vlado Azinović & Muhamed Jusić 2015; Xharra & Gojani 2017; Azinović & Bećirević 2017).

Македонски контекст

Во однос на македонското искуство со развојот и имплементацијата на програмите за PPP, треба да се истакне дека дури и во најважните стратешки документи³ се признава дека сегашниот систем на ресоцијализација не дава задоволителни резултати. Стапката на рецидивизам е многу висока, а ранливите категории на затвореници немаат соодветен третман. Главната институција за ресоцијализација е Управата за извршување санкции и секторите за ресоцијализација во затворите. Недостатокот на финансии, недостатокот на материјални и човечки ресурси, како и застарените програми за ресоцијализација се аспекти што го карактеризираат македонскиот затворски систем.

Покрај тоа, во стратешките документи релевантни за овој сектор, некои специфични програми за PPP или мерки во врска со СТБ - затворениците не се ни споменуваат. Ова само покажува дека не постои систематски институционален пристап за воспоставување на ефикасни програми за PPP на СТБ - затворениците во македонскиот затворски систем. Понатаму, во март 2018 година, Собранието ја донесе Националната стратегија на Република Македонија за справување со насилниот екстремизам и стратегијата за борба против тероризмот 2018-2022, но се забележува дека има недостаток од финансиски средства наменети за спроведување на активностите во акцискиот план. Според македонските безбедносни служби, заканата од враќањето на странските борци во Северна Македонија и проблемот со насилниот екстремизам пошироко, продолжува да биде голема (Stojkovski & Kalajdziovski 2018; Селими & Стојковски 2016).

Членови на семејството

Во процесот на развојот на програмата за PPP, интервјуата со семејствата и пријателите им овозможуваат на властите да изградат прилагодени одговори (Совет за безбедност на Обединети нации (СБОН) Резолуција 2178). Во Малтешките принципи за реинтеграција на СТБ - повратниците и Меморандумот од Анкара за добри практики со мултисекторски пристап кон борбата против насилниот екстремизам, членовите на семејствата се признати како еден од највредните извори за информации за рано откривање и клучни актери во развој и спроведување на програми за реинтеграција на вратените СТБ. На национално ниво, се забележуваат само неколку проекти или анализи предводени од невладини организации во кои членовите на семејствата на СТБ-повратниците или радикализираните лица се целна група или гледани како вреден извор на информации, како корисници или како партнери во напорите за градење на контра-наративи и пристапи за дерадикализација. Во фокусот на напорите за развој на ефикасни национални програми за дерадикализација, акциските планови исто така треба да бидат мерки што ќе им ги „овозможат на овие семејства потребните алтернативни и контра-наративи и механизми за справување за тоа како да се соочат со прашањето за радикализирање член на семејство“ (Holmer & Shtuni 2017).

3 Како: Стратегија за ресоцијализација и социјално прилагодување на казнети лица (2010-2012); Стратегија за развој на казнените услуги во Република Македонија (2013-2016); Национална стратегија за развој на казнено-поправниот систем (2015-2019).

Затворите

Вработените во затворите како лица кои се во секојдневен контакт со СТБ - повратници и кои можат да го следат нивното однесување, можат да обезбедат вредни информации за тоа какви програми за РРР се потребни во македонските затвори. По повеќегодишно занемарување и незаинтересираноста од страна на државните органи, казнените институции и затворските службеници се едни од најлошо финансираните делови на државниот институционален апарат во нашата земја. Во речиси сите извештаи поврзани со затворските услови и услуги што се извршени во последните три децении (од различни национални и меѓународни актери како што е Комитетот за спречување тортура и нечовечко и понижувачко постапување на Советот на Европа), извештаи за Стејт департментот на САД за Практики за човекови права во Република Северна Македонија, Годишни извештаи на Народниот правобранител, итн.), се наведува дека условите се стандардни и не се во согласност со прифатените меѓународни стандарди за човекови права. Покрај тоа, многу често условите во македонските затвори се оценуваат како дела на тортура, друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување. Понатаму, Националниот комитет за спречување на насилниот екстремизам и борбата против тероризмот (НКСНЕБТ) на Република Северна Македонија идентификуваше дека радикализацијата во затворите е сè поголем предизвик. Затворските службеници генерално се соочуваат со тешкотии во однос на спроведувањето на програмите за ресоцијализација. СТБ - повратниците од друга страна се затворско население коешто очигледно треба да се третира на специфичен начин за време на процесот на ресоцијализација во затворот. Затоа затворските службеници мора да поседуваат висок степен на професионалност и да имаат можност за континуирана основна и специјализирана обука што ќе им помогне во секојдневните должности и контакти со СТБ - затворениците подобро да ги откријат и разберат различните причини што можат да доведат до понатамошно радикализирање и насилан екстремизам (RAN 2017).

Локални власти

Централните и локалните власти како директно одговорни за образованието, социјалните услуги и локалниот економски развој не можат да бидат заобиколени или испуштени во процесот на ефикасно развивање на програмите за РРР. ОБСЕ ја потенцира важноста на поттикнување на „партнерства со повеќе засегнати страни“ кои вклучуваат иницијативи засновани во заедницата кои вклучуваат граѓанско општество и локални лидери (OSCE 2018). Исто така, Конгресот на Советот на Европа на локалните и регионалните власти во нивните насоки за „Спречување на радикализација и манифестации на омраза на ниво на народните иницијативи - „грасрутс“ (grassroots), ги повикува локалните и регионалните власти на Советот на Европа да изготват локални мултиагенциски стратегии во координација со различни нивоа на управување, вклученост на локалните партнери и развој на акциски план за мапирање на локалната состојба, формирање на координативни тела и распределување на потребните ресурси за борба против радикализацијата и преземање на конкретни мерки што може да се следат (CoE 2015: 6).

Религиозни заедници

Верските заедници, вклучително и волонтерите и имамите, играат важна улога во поддршката на престапниците по ослободувањето. Недостатокот на социјална и духовна поддршка може да ја зголеми ранливоста по ослободувањето. На престапниците би им користеле верско советување или специјално дизајнирани религиозни и теолошки интервенции (RAN 2017:44). Во македонскиот контекст, свештениците и имамите може да имаат важна улога во процесот на ресоцијализација и реинтеграција на СТБ-повратниците и помагателите, но сепак постои недостаток од систематски пристап во овој домен.

Приватен сектор

Вработувањето заедно со социјалната неповолност, недоволно образование, перцепирана неправда, како и чувството на заеднички идентитет со групи, утврдени со перцепирана неправда, претставува еден од најчестите фактори за „туркање“ и „повлекување“, цитирани во бројни анализи како двигатели кои водат кон регрутирање на СТБ. Меѓутоа, иако „децениските истражувања утврдија дека корелациите помеѓу структурните фактори на развој (како што се високата невработеност или ниското ниво на образование) и тероризмот се во најдобар случај нејасни и честопати контраиндицирани“ (Berger 2016), сè уште во многу истражувања, анализи и програми за РРР, вработувањето се смета за еден од клучните фактори што можат да придонесат кон исклучување и дерадикализација на поединците. Во овој контекст, многу автори сметаат дека „наоѓање и одржување на работата е критична димензија за успешно враќање на затворениците“ (Baer et al. 2016). Вработувањето не само што му ги обезбедува на поединецот потребните финансиски средства за одржување на едноставното човечко постоење туку исто така обезбедува чувство на идентитет и цел, дневна структура и рутина и можност да се прошири нечија социјална мрежа за вклучување на други продуктивни членови на општеството. 2004).

Според истражувањето спроведено во земјата, постојат одредени индикации дека СТБ-повратниците се соочуваат со стигматизација, поради „нивното вработување во приватниот сектор, приватните компании може да одбијат да ги вработат овие лица заради стравувања од проблеми со државните органи бидејќи тие веруваат дека со вработување на лице кое има член на семејството во Сирија или Ирак, тие би станале потенцијална цел за разузнавачките агенции кои претпоставуваат дека би можеле да имаат врски или ги поддржуваат екстремистичките групи“ (Holmer & Shtuni 2017).

ПРАВНА РАМКА

Сериозноста на феноменот на учество во странски војни или паравоени формации како и последиците кои тие можат да ги нанесат на општеството и безбедноста на државата неминовно ја наметна потребата за соодветен кривично-правен и правовремен безбедносен одговор на релевантните органи на прогонот. Единствен соодветен одговор за негово превенирање, санкционирање и спречување е со преземање на активности и напори кои се меѓусебно усогласени на меѓународно ниво, па оттаму глобалната и регионалната соработка се наметнува како императив за успешност во оваа насока.⁴

Меѓународна – правна рамка

Меѓународната правна рамка која се однесува на превенцијата и борбата против тероризмот како и документите кои го опфаќаат феноменот на странски терористички борци (СТБ) се од огромно значење за моделирање и на националното право. Во тие рамки најзначајните документи произлегуваат од Советот за безбедност на Обединетите нации, Советот на Европа и Европската унија. Советот за безбедност на Обединетите нации има донесено неколку резолуции со цел да се одговори на предизвиците за спречување тероризам и насилан екстремизам. Најзначајна од нив е резолуцијата 1373 (2001),⁵ но не помалку важни се и резолуцијата 2178 (2014)⁶ и резолуцијата 2396 (2017). Резолуцијата 1373 е донесена веднаш по нападите од 11 септември во САД, и со неа се усвоени правно обврзувачки мерки со кои од земјите-членки се бара да преземат низа активности за спротивставување, спречување и сузбивање на тероризмот. Еден од важните аспекти на оваа резолуција е воведувањето на обврската да се криминализираат не само терористичките акти туку и подготвителните акти, како финансирање, планирање или поддршка на терористички акти. Резолуцијата 2178, го дефинира поимот „странски терористички борци“ како „лица кои патуваат во држава различна од својата држава на престој или државјанство за целите на извршување, планирање, подготовка, или учество во терористички акти, или заради обезбедување или добивање терористичка обука, вклучително и во врска со вооружен конфликт“ (СБОН Резолуција 2178:2). Оваа резолуција ги повикува земјите-членки да го подобрат својот кривично-правосуден одговор кон странските терористички борци преку воведување мерки за откривање, спречување и криминализирање на патувањето на СТБ. Овие мерки според резолуцијата можат да се поделат во три категории: кривични закони, санкции и превентивни мерки.

Резолуцијата 2396 се однесува на ризиците од враќањето на СТБ од конфликтните зони. Резолуцијата ги повикува земјите-членки да ги зајакнат напорите за искоренување на опасноста што произлегува од враќањето на СТБ и членовите на нивните семејства преку различни мерки за гранична контрола, воспоставување на соодветна кривична правда и размена на информации. Во рамките на неа се истакнува

4   Делот од анализата што ја сублимира правната рамка беше направен со ценет придонес на адвокатот Филип Медарски

5   Резолуција на Советот за безбедност на ОН 1373 (2001) S/RES/1373

6   Резолуција на Советот за безбедност на ОН 2178 (2014) S/RES/2178

потребата од соработка и размена на информации меѓу земјите-членки и релевантните организации како ИНТЕРПОЛ, како и да развијат и да спроведат сеопфатна проценка на ризикот од враќање и раселување на СТБ и членови на нивните семејства. Се очекува земјите-членки да преземат соодветни активности, вклучувајќи развивање на стратегии за рехабилитација и реинтеграција (СБОН Резолуција 1373). Иако се нагласува потребата од казнување на сите кои учествувале во терористички акти, резолуцијата ја истакнува важноста да им се помогне на жените и децата поврзани со странски терористички борци коишто можеби биле жртви на тероризам и овие категории лица да се земат предвид при подготовка на стратегии за рехабилитација и реинтеграција. Резолуција налага развивање и имплементирање административни мерки за спречување и сузбивање на патувањето на СТБ кои вклучуваат собирање биометриски податоци, анализа на податоците, споделување на податоците од резервациите за патувањата со надлежните државни органи и слично (Канцеларија на Обединетите нации за дрога и криминал (УНОДЦ) 2017).

Како и Обединетите нации, така и Советот на Европа разви клучни правни стандарди за спречување и сузбивање на акти на тероризам. Најважни документи на Советот на Европа се Конвенцијата на Советот на Европа за превенција на тероризмот како и нејзиниот Дополнителен протокол. Комитетот на Советот на Европа за борба против тероризмот (КСЕБТ) (во минатото Комитет на експерти за тероризам (КОДЕКСТЕР) е клучното координативно тело за активностите на Советот на Европа за борба против тероризмот. Примарните цели на ова тело се да ги надгледува и да обезбеди успешна имплементација на релевантните правни инструменти на Советот на Европа во областа на борбата против тероризмот, поточно на Конвенцијата и Дополнителниот протокол. По нападите во септември 2001 година во САД, и во рамките на Советот на Европа е формирана работна група за ревизија на законодавството против тероризмот и како резултат на нејзината работа се донесе Конвенција за превенција на тероризмот, која влезе во сила на 1 јуни 2007 година (СоЕ 2005). Оваа Конвенција не дефинира нови терористички дела и ги опфаќа делата што веќе се уредени во постоечките конвенции против тероризмот. Сепак, таа дефинира нови дела коишто може да доведат до кривичните дела на тероризам дефинирани во овие конвенции. Новите дела се: „јавна провокација за извршување кривично дело тероризам“ „врбување за тероризам“ и „обука за тероризам“. Како и дополнителни кривични дела каде се предвидува криминализација на соучество при извршување на делата. Покрај тоа, инкриминирани се и обидите за сторување на делото (Конвенцијата на Советот на Европа за превенција на тероризмот, бр.196, чл. 5 -9, 2005). Значајно во Конвенцијата е дека обвинението не значи конкретно вршење на терористичко дело. Ова е експлицитно посочено во Конвенцијата, која и самата се заснова на еквивалентна одредба во Меѓународната конвенција за сузбивање на финансирањето на тероризам. Местото каде што е извршено делото, исто така не е значајно за утврдување на извршувањето на некое од делата наведени во Конвенцијата (УНОДЦ 2017).

Дополнителниот протокол на Конвенцијата на Советот на Европа за превенција на тероризмот (СоЕ 2015) има за цел да одговори на кривично-правните аспекти на феноменот на СТБ и повратниците. Протоколот, кој беше отворен за потпишување на 22 октомври 2015 год., а стапи во сила на 1 јули 2017 година, налага земјите потписнички да инкриминираат дела како учество во здружение или група заради тероризам, терористичка обука, патување во странство заради тероризам и финансирање или организирање патување за терористички цели (Дополнителен протокол на Конвенцијата на Советот на Европа за превенција на тероризмот, Совет на Европа, Серија договори бр. 217, чл. 2-6, 2015).

Што се однесува пак на Европската унија, иако примарната одговорност во борбата против тероризмот и законодавството е на национално ниво, односно засебно го уредуваат сите земјичленки, сепак обезбедена е рамка за олеснување на координацијата на националните политики, размената на информации и утврдувањето на добри практики. По терористичкиот напад во Мадрид во март 2004 година, Европската унија усвои декларација (Декларација на Европскиот совет за борба против тероризмот, 7906/04, 2004) со која е формирана позицијата Координатор на Европската унија за борба против тероризмот. Дополнително, во рамките на Европската унија донесени се важни документи за борбата против тероризмот и соодветна координација како на пример, Стратегијата на ЕУ за борба против тероризмот, како и Рамковната одлука на Советот од 13 јуни 2002 г. за борба против тероризмот (2002/475/ЈНА) и одлуката за измена 2008/919/ЈНА. Овие одлуки дефинираат конкретни терористички кривични дела и утврдуваат правила за уредување на делата за земјите-членки на Европската унија, како и им налагаат на земјите-членки да преземат активности во однос на нив. Најзначаен документ кој е донесен на ниво на Унијата е Директивата (ЕУ) 2017/541 за борба против тероризмот, која ја замени Рамковната конвенција од 2002 год., и ја зајакна правната рамка на ЕУ во оваа област. Директивата криминализира патување во, надвор, или кон ЕУ за терористички цели, како и предвидува и листа на кривични дела кои можат да се подведат под поимот „терористичко дело“ (Директива (ЕУ) 2017/541 на Европскиот парламент и на Советот од 15 март 2017 г. за борба против тероризмот и за замена на Рамковната одлука на Советот 2002/475/ЈНА и за изменување на Одлуката на Советот 2005/671/ЈНА, чл.3).

Национална правна рамка

Домашната законска рамка која се однесува на санкционирањето на дејствијата поврзани со тероризам но и на феноменот на странски терористички борци-повратници во голем степен е усогласена со претходнонаведените меѓународни документи кои се однесуваат на оваа проблематика. Имено Република Северна Македонија е потписник и ги има ратификувано најважните документи на Советот на Европа кои се однесуваат на превенција и борба против тероризмот и тоа: Европската конвенција за борба против тероризмот, Протоколот на конвенцијата од 2003, и Европската конвенција за превенција од тероризмот (донесена во 2005 и стапена на сила од 2007 година).

Законските одредби кои се однесуваат на инкриминација на акти на тероризам и дејствија на СТБ се генерално пропишани во Кривичниот законик. Не треба да се заборава да се спомене и Законот за спречување на перење на пари и финансирање на тероризам (Закон за спречување перење пари и финансирање на тероризам, „Службен весник на Република Македонија“ бр. 120/2018, 275/2019) во кој се уредуваат мерките, дејствијата и постапките кои субјектите и надлежните органи и тела ги преземаат заради откривање и спречување на перење пари, поврзани казниви дела и финансирање на тероризам.⁷ Додека пак делот на ресоцијализацијата на осудените лица вклучително и повратниците подетално е уреден со Законот за извршувањето на санкциите (Закон за извршување на санкциите, „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 99/2019, 220/2019: член 14).

⁷ Со овој закон се усогласува законодавството со ЕУ Директива 2015/849 на Европскиот Парламент и на Советот за спречување на употребата на финансискиот систем за целите на перење пари и финансирање на тероризам од 2015 година, за изменување и дополнување на Регулацијата (ЕУ) бр. 648/2012 на Европскиот Парламент и на Советот и за укинување на Директивата 2005/60/ЕЦ на Европскиот парламент и на Советот и на Директивата 2006/70/ЕЦ на Комисијата.

Во Кривичниот законик (КЗ) („Службен весник на Република Македонија“) се предвидени повеќе членови распоредени во неколку глави со кои се нормираат противправни поведенија преку кои можат да се извршат, поттикнат, помогнат или финансираат акти на тероризам. Споменуваме само некои од членовите чии побитни сегменти се во тесна поврзаност со феноменот на странски терористички борци, а подетален осврт ќе биде направен на членот 322-а од КЗ. Поради самата комплексност на феноменот „тероризам“, како и во кривичните законици на многу други држави, а воедно и по примерот на повеќе меѓународни конвенции за спречување и превенирање на тероризам, во нашиот кривичен законик не е утврдена прецизна дефиниција, туку преку казуистички пристап е наведено кои се дејствија кривично-правно претставуваат тероризам. Членот 394-б од Кривичниот законик носи назив „Тероризам“ и во него се наведени кои се дејствија се сметаат за вакво кривично дело. Својствено за сите дејствија кои се наведени во чл. 394-б став 1, а се сметаат за тероризам е тоа што сите во себе го вклучуваат елементот на насилство насочено кон луѓе и имот но и намерата за загрозување на животот и телото и создавање чувство на несигурност и страв кај граѓаните. Во суштина овие два елемента се „конститутивни обележја на законското битие на делото“ : *објективно* – извршување на тешко дело против животот или телото, уништување на имот, загрозување на животна средина или други тешки дека на насилство или општоопасни дејствија; и *субјективно* – намера за загрозување и создавање чувство на несигурност или страв кај неопределен круг лица (Камбовски 2015: 1236).

Понатаму членот 394-а го нормира делото „терористичка организација“ што претставува посебна инкриминација на тероризам и подразбира создавање на група, банда или друга злосторничка организација за извршување на кривични дела кои се карактеризираат како тероризам. Целта на ваквата организација е извршување на тешки казнени дела кои се сметаат за тероризам односно вклучуваат насилство и создавање на чувство на несигурност или страв кај граѓаните. Членот 394-в го утврдува делото на „финансирање на тероризам“. Додека членот 313 се однесува на актите кои претставуваат терористичко загрозување на уставниот поредок и безбедноста, а членот 419 кривично-правно ги нормира дејствијата кои според КЗ се сметаат за меѓународен тероризам (Кривичен законик „Службен весник на Република Македонија“).

Со цел соодветно да се одговори кон зајакнување на кривично-правната заштита но и на националната безбедност во текот на 2014 година Парламентот ги усвои измените на Кривичниот законик кои беа во тесна корелација со препораките од неколку меѓународни документи, а пред се Резолуција 2170/0 на Советот за безбедност на ОН. Со воведените законски измени се вовеле нов член – членот 322-а „Учеството во странска војска, полиција, паравоени или параполициски формации“ според кој секој оној кој „спротивно на закон создава, организира, регрутира, превезува, организира превоз, опремува, обучува или на друг начин подготвува лице или група за учество во странска војска, полиција, паравоени или параполициски формации, организирани групи или поединечно, надвор од територијата на Република Македонија, ќе се казни со затвор од најмалку пет години“ (Кривичен законик, член 322-а (1)).

Во ставот 2 од овој член се инкриминираат активности со кои директно или индиректно се нудат, даваат, обезбедуваат, бараат, собираат или прикриваат финансиски средства, фондови, материјални средства или опрема кои целосно или делумно се наменети за дејствијата од став 1 (Кривичен законик, член 322-а (2)). Овие дејствија во суштина претставуваат помагачки активности.

Учеството или обуката на македонски граѓани во вакви формации кои се надвор од територијата на државата е предвидено како посебен облик на ова кривично дело и се казнува со најмалку 4 години затвор (Кривичен законик, член 322-а (3)). Меѓутоа во случај доколку македонски граѓани имаат државјанство на државата во чии воени и полициски формации учествуваат или пак доколку се членови на воени, паравоени или полициски сили но под контрола на меѓународно признати влади и организации тогаш не постои никаква противправност (Кривичен законик, член 322-а (8)).

Членот 322-а ги санкционира и дејствијата кои се сметаат за повикување и поттикнување на вакви дејствија па така во својот став 4 предвидува дека секој оној кој „спротивно на закон на собир, преку пишан текст, со аудиовизуелни снимки, преку социјалните мрежи или со било кој друг облик на комуникација повикува, со ширење или ставање на кој било друг начин на располагање на јавноста порака, или врбува или поттикнува друг на извршување на делата ќе се казни со затвор од најмалку четири години“ (Кривичен законик член 322-а (4)). За квалифициран облик на ова дело се сметаат сите оние активности предвидени со првите четири става од членот доколку се извршат спрема дете за што е и предвидена казна затвор од најмалку 5 години. Во согласност со ставот 6 од членот 322-а ќе се санкционира секој оној кој го сокрива извршителот на делото, или помага во спречување на откривањето на делото или извршителот преку сокривање на средствата со кои е извршено делото, доказите или на било кој друг начин, и тоа со казна затвор од една до пет години. Се предвидува и можност за делотворно каење односно секој оној кој ќе придонесе за откривање на сторителите на вакво кривично дело може да биде ослободен од казна. (Кривичен законик член 322-а (6)).

Можеме да резимираме дека битието на ова кривично дело се состои од повеќе дејствија на извршување: учеството во странски воени и други формации, организирање регрутирање, превезување, финансирање и други дејствија што овозможуваат вакво учество надвор од територијата на државата. Додека пак објект на заштита кај ова дело претставува севкупната безбедност во државата т.е. националната безбедност. Од висината на предвидените затворски казни исто така се забележува дека станува збор за сериозен вид на кривично дело, а со чија што висина законодавецот се обидува да влијае и на генералната превенција од сторување на ваков вид дела.

Со Законот за извршување на санкциите (ЗИС) се уредува извршувањето на санкциите изречени за кривични дела и прекршоци што значи го опфаќа и извршувањето на казна затвор кое е всушност дел од предметот на интерес на оваа анализа и тоа поконкретно во случаите на повратниците и помагателите. Имено ЗИС ги определува и основните принципи за ресоцијализација на затворениците, а од организациски аспект ја регулира и утврдува организационата поставеност на казнено-поправните и воспитно-поправните установи во државата. Следствено на ова ЗИС претставува законската рамка во рамките на која се моделираат сите останати стратешки документи кои се однесуваат на националниот пенитенцијарен систем, како и врз основа на која се темелат подзаконските документи и акти од сферата на извршувањето на санкциите, вклучувајќи го тука и самиот процес на ресоцијализација во затворските установи. Според одредбите предвидени во текстот на законот, основната функција на казнено-поправните и воспитно-поправните установи претставува процесот на ресоцијализација на осудените лица. Според членот 14 од ЗИС „целта на извршувањето на казната затвор е оспособување на осудените лица да се вклучат во општеството со најдобри изгледи за самостоен живот. При извршувањето на казната

затвор мора да се заштити психофизичкиот и моралниот интегритет на осуденото лице и воедно се забранува секој облик на мачење, нечовечно или понижувачко однесување и казнување“ (Закон за извршување на санкциите, „Службен весник на Република Северна Македонија“ бр. 99/2019 и 220/2019, член 14). Со лицата спрема кои се извршуваат санкциите мора да се постапува со почитување на човековата личност и достоинство, зачувување на нивното телесно и душевно здравје, водејќи притоа сметка за остварување на целите на одделни санкции и мерки (ЗИС член 6). Осудените лица меѓу другите права имаат загарантирано право и на образование и работа (ЗИС членови 164 – 175).

Покрај ова со цел остварување на правото на третман и процесот на ресоцијализација во одредбите на ЗИС се наведува дека осудените лица „имаат право на третман со учество во редовни (општи) и/или специфични програми, мерки и активности како што се: работа на осудените лица, образование, слободни активности, спорт и рекреација на осудените лица, медицинско психолошки третман“ (ЗИС член 169). Согласно ЗИС, заради работа на осудените лица и деца во рамките на секторите за ресоцијализација во казнено и воспитно-поправните установи може да се организираат стопанско-инструкторски одделенија (ЗИС член 128). На овој начин се овозможува поттикнување кај осудените лица на добро однесување, развивање на чувство за одговорност како и интерес и соработка во третманот што се спроведува во установата. Доколку осудените лица активно учествуваат во предвидените активности, соработуваат со затворските служби и имаат добро поведени, тогаш законот предвидува дека овие лица можат да добијат одделни погодности (ЗИС член 271 (1)). Исто така ЗИС предвидува и дека нивото на градација на овие погодности има пропорционален карактер и ја утврдува грижата за осудените лица не само за време на извршување на казната затвор туку и по нејзиното отслужување. Па така се предвидува помош за осудените лица по нивниот отпуст од затворската установа која се состои од „обезбедување на сместување и исхрана, обезбедување на лекување, совети за изборот на живеалиштето, односно престојувалиштето, усогласување на семејните односи, пронаоѓање на вработување, довршување на стручното оспособување, давање парична помош за покривање на најнеопходните потреби, како и други облици на помош и поддршка“ (ЗИС член 258).

Централна институција при организацијата на извршувањето на санкциите во нашиот пенитенцијарен систем е Управата за извршување на санкции, што е надлежен орган кој е под Министерството за правда (ЗИС член 26). Надлежности на Управата опфаќаат остварување на соработка со установи, здруженија и организации кои се занимаваат со проблемите на извршувањето на санкциите и мерката притвор, како и соработка со други државни органи, научни и други установи и здруженија заради подобрување на условите за извршување на санкциите и помош по отпуштањето на осудените лица (ЗИС член 26).

ФАКТОРИ И ПРИЧИНИ ШТО ВОДАТ КОН РАДИКАЛИЗАЦИЈА И ЗАЧЛЕНУВАЊЕ ВО ГРУПИ НА СТБ

Бројни истражувања укажуваат дека не постои унифициран профил на личност кај странските борци-повратници или пак дека таквото профилирање треба да се земе предвид со одредени резерви. За потребите на оваа анализа, преку одредена синтеза и споредба на податоците добиени од интервјуата со осудените СТБ - повратници и помагателите, се утврдуваат кои се нивните заеднички генерални карактеристики, но и се посочува на нивните индивидуални специфики и различности со цел да се утврдат можните причини и фактори за нивно радикализирање и заминување на странските боишта.

Со цел подобро да се разберат факторите и причините кои водат кон радикализација и приклучување на групите на странските терористички борци (СТБ), треба да се посочи дека шест од интервјуираните лица биле и учествувале во вооружените судири во Сирија во периодот 2013-2018 год., едно лице е уапсено на пат кон Сирија од страна на турските власти во 2015 год., додека останатите (три лица) биле лишени од слобода во Република Северна Македонија во 2015 год. поради регрутација и помагање. Четири осудени лица одбија да учествуваат во интервјуата.

Во најголем дел, спроведените интервјуа со СТБ-повратниците и помагателите се одвиваа во атмосфера на добра двонасочна комуникација, чувство на доверба и соработка и без посебни потешкотии. Интервјуираните лица говореа на својот мајчин јазик, албански (само едно лице разговараше на македонски), главно манифестираа јасна и разбирлива вербална и невербална комуникација и немаа потешкотии да се изразат. Речиси сите од лицата оставија впечаток дека внимаваат на својата лична хигиена. Интервјуираните лица имаа добри когнитивни способности и за време на разговорот ниту едно лице не манифестираше никакви психички и емоционални испади.

Демографија

Сите интервјуирани се машки лица во нивните 20-ти или 30-ти години од животот и речиси сите живееле во поголеми урбани средини како што градовите Скопје, Гостивар и Кичево. Само едно од лицата во текот на своето детство се преселило да живее од урбана во рурална средина. Сите лица што живееле во Скопје, живееле во делови од градот што се наоѓаат во меѓусебна непосредна близина, што придонесува за веројатноста дека овие лица биле во меѓусебен контакт иако тоа изречно не го посочуваат.⁸

Најголем дел од интервјуираните живееле во етнички мешани средини, додека само тројца живееле во албански моноетнички средини. Во двата случаи, лицата посочуваат дека немале никакви проблеми во нивните средини и меѓусебно се почитувале со своите соседи.

Во однос на етничката припадност, девет од интервјуираните се од албанската етничка заедница, а еден е Македонец муслиман. Во однос на својата религиозна определба, сите се идентификуваат како припадници на Исламот.

⁸ Во овој дел се наоѓаат и два верски објекти за кои постојат потврдени информации дека таму се проповедале идеи и ставови со радикален карактер.

Образовни и општествени карактеристики

Од аспект на **образовниот профил** на оваа група на осуденици, забележливо е дека повеќето немаат висок степен на образование, односно најголем број од нив имаат завршено средно образование (шест лица), додека пак три лица завршиле само основно образование. Само едно од интервјуираните лица има завршено високо образование (Факултет за исламска вера и арапски и студирал во Сирија, Саудиска Арабија и Египет). Сите навеле дека говорат албански и македонски, а половината од нив навеле дека го говорат и арапскиот јазик. Исто така, сите потекнуваат од семејства чии родители имаат слично ниво на образование, односно родителите имаат завршено основно или средно образование како највисок степен на образование.

Според искажувањата, сите интервјуирани живееле во стабилни, повеќедетни, функционални и морални семејства (немале проблем со законот или со ендемски пороци како што се коцкање и зависност од алкохол), имале нормално детство и имале добри односи со своите браќа и сестри. Лицата посочуваат и дека за време на своето детство и младински денови немале позначајни проблеми и дека имале добри и постојани пријателски врски кои опстојуваат до денес. Дополнително, сите членови на семејствата на СТБ-повратниците и помагателите со кои се разговараше, ги опишуваат како мирни, дружељубиви, непроблематични и неконфликтни во минатото, посветени на верата, работливи луѓе што на различни начини се обидуваат да придонесат за семејната егзистенција.

Согласно прибраните информации, осудените лица покажуваат добри **социјални одлики**, односно добри односи со семејството и средината, стабилни партнерства и пријателства како и дека генерално се задоволни од своето детство и животот.

Сепак, помал дел од испитаниците во текот на интервјуата споменуваат определени настани од нивниот семеен живот, но и настани од средината во која живееле, кои доколку поблиску се анализираат, укажуваат на одреден степен на траума, што потенцијално можело да има влијание врз психо-социјалниот развој на лицата во текот на нивното детство и адолесценција. Забележително е што ваквите настани лицата не ги споменуваат во директна корелација со нивните активности за кои се осудени. Во овој контекст, на пример двајца од интервјуираните посочуваат дека како деца биле сведоци на одредени насилни и немили настани во својата заедница односно, демонстрации на кои имало и жртви. Друго интервјуирано лице на пример наведува дека во текот на детството, неговото семејство се преселило во соседна држава, по што семејната економска ситуација значајно се влошила и семејството се соочило со егзистенционални прашања. Во подоцнежните младешки години се забележуваат и одредени девијантни манифестации, како на пример проблеми со законот (ситни кражби) и проблеми со зависност од дрога. Тој навел дека токму поголемата посветеност кон религијата му помогнала да ги надмине ваквите проблеми. Во други два случаи се забележува дека во текот на раното детство лицата биле сведоци на лоша здравствена состојба на еден од своите родители (и во двата случаи се работи за нивните мајки) при што кај еден од нив резултирало со смрт, што за него претставувало едно од најтажните моменти во детството.

Социо-економски фактори

Во однос на **социо-економските** карактеристики, забележително е дека сите интервјуирани навеле дека за време на нивното детство, таткото го носел најголемиот товар во обезбедувањето приходи. Мајката била вработена само кај мал дел од случаите. Најголем дел израснале во семејства каде имало традиционална поделба на семејните улоги, односно во патријархални семејства каде таткото обезбедува семејни приходи, а мајката е посветена на домаќинството и воспитувањето на децата.

Меѓутоа забележителен е и фактот дека една третина од осудените лица биле принудени да работат и да придонесуваат за семејната егзистенција уште за време на школувањето.

Во најголем дел од случаите, семејствата на осудените лица примаат, или пак во одреден период од животот примале некој вид парична помош како социјална помош, детски додаток и слично. Иако ова укажува дека интервјуираните потекнуваат од семејства кои имале скромни месечни приходи и најверојатно се соочувале со одредени егзистенцијални и социо-економски потешкотии, само еден испитаник изречно одговорил дека живеел „сиромашно“, а додека сите други одговориле дека нивната семејна економска ситуацијата била „нормална“ или „средна“. Претпоставка е дека ваквите одговори во одредена мера се должат на чувство на срам како и избегнување на потенцијална стигматизација.

Речиси сите биле **вработени** пред да заминат во Сирија или да бидат лишени од слобода во земјава. Лицата најчесто биле вработени во трговија на мало, градежништво, автомеханичари или како верски лица. Само едно од интервјуираните лица истакнало дека било невработено и дека „никогаш нема да работи“. Најголем дел од лицата истакнале дека биле задоволни од работата што ја имале, како и дека платата што ја добивале од работата што ја работеле пред заминувањето во Сирија, била доволна за задоволување на нивните основни месечни потреби.

Половина од лицата **биле женети и имале деца** пред да заминат или пред да бидат лишени од слобода во земјава. Две лица се вериле или ожениле за времето додека ја издржуваат затворската казна, односно додека биле на краткотрајно отсуство од затвор, а две лица се имаат оженето во Сирија при што во еден случај жената и детето загинале. Останатите лица не се женети и немаат деца.

Најголем број од осудените лица живеат во заеднички дом со своите родители. Во однос на тоа дали финансиската ситуација влијаела врз одлуката на лицата да заминат за Сирија и Ирак сите посочиле дека „ни најмалку“ не влијаела, односно дека никакви финансиски или други материјални побуди и причини не влијаеле врз нивната одлука да заминат. Меѓутоа и покрај ваквото категорично негирање дека тоа го правеле за некаква финансиска или друг вид материјална корист, сепак со вкрстување на податоците за лицата кои биле во Сирија се забележува дека истите наведуваат дека во Сирија добро се живеело и имале сè што е потребно, а притоа претходно наведуваат дека заминале со малку парични средства. Сите лица кои биле во Сирија истакнале дека имале сопствена кука/сместување во Сирија. Врз основа на ова, може да се каже дека иако лицата експлицитно не ги наведуваат материјалните побуди за заминување во Сирија или за помагање на други лица да се придружат сепак, можно е да постоеле и овие мотиви.

Религија

Интервјуираните претставници на Исламската верска заедница (ИВЗ) ги посочуваат ваквите фактори од економско-финансиска природа, односно лошата економска состојба во државата и нискиот материјален статус на лицата. Сметаат дека тие се главни мотиви зошто одредени лица од земјава се приклучуваат кон радикални и екстремни групи.

Од аспект на **религијата**, забележителен е фактот дека сите осудени лица во младоста не биле толку религиозни како што се сега, а има и такви кои одговориле дека воопшто не биле религиозни во младоста. Заедничка карактеристика е тоа што иако сите потекнуваат од религиозни семејства, за разлика од останатите членови, нивниот начин на практикување на религијата е *поконзервативен*. Воедно, сите интервјуирани лица наведуваат дека додека растеле, покрај нивните родители, најголемо влијание врз тоа каква личност тие се денеска, извршиле верата и религиското учење. Според интервјуираните, верата им помогнала да бидат подобри, похумани и поморални личности, а во еден случај лицето навело и дека Исламот му помогнал да го оддалечи од дрога и алкохол. На прашањата за причините и целите за нивното заминување, најголем дел одговориле дека тоа го направиле со цел да им помогнат на Муслиманите во Сирија кои биле „мачени и страдале“, „да живеат во земја каде се практикувала верата“ и со цел „да го запрат прогонот на Муслиманите“. Од друга страна, интервјуираните претставници од ИВЗ сметаат дека мотивите за заминување на овие лица се и желбата за самоостварување, желбата за правда, како и непознавањето на верските принципи и правила. Според претставниците на ИВЗ, одредени лица кои не биле дел од структурите на ИВЗ и се јавувале како локални таканаречени „проповедачи“⁹ на радикални толкувања на исламските верски принципи покажувајќи видеата со верска тематика и сцени од страдања на Муслиманите во Ирак и Сирија придонеле одредени лица (пред сè млади) да ги прифатат повиците за помагање и одење во „светата борба“. Временскиот период кога овие лица заминале, се совпаѓа точно со периодот на експанзија на Исламска држава (ИСИС во Сирија и Ирак, како и на најжестоката ескалација на борби во сириската граѓанска војна односно, периодот од 2013 до 2015 година. Само двајца од испитаниците одговориле дека биле во Сирија да учат или за хуманитарни активности, престојувале во Сирија неколку години пред да започне и ескалира конфликтот, што укажува на тоа дека најголем дел од нив немале вистинити информации за тамошната воено-политичка ситуација. Интервјуираните како главен извор на информации во периодот пред нивното заминување за ситуацијата во Сирија и Ирак биле социјалните медиуми, разни канали со видео содржина на Интернет, како и нивната комуникација преку Интернет со лица од други држави, меѓу кои и од Сирија. Речиси сите потврдуваат дека им верувале на ваквите извори на информации, како и дека пред да заминат, гледале видеа со религиозна тематика или пак со сцени со екстремно насилство од конфликтите во Сирија и Ирак објавени на разни интернет портали и социјални мрежи, односно кои по својата содржина во суштина се исти или слични со видеата продуцирани од Исламската држава (ИСИС).

Ваквата состојба ја потврдуваат и интервјуираните членови на семејствата кои истакнуваат дека забележале дека нивните блиски во периодот пред заминувањето често гледале вакви видео содржини. Тие наведуваат дека нивните блиски „постојано

⁹ Претставници од ИВЗ посочија и на конкретни локации, односно верски објекти (*џамиите Јахја Паша во Чаир и Тутунсуз во Гази Баба*) каде се проповедале и охрабрувале радикални идеи и активности.

ги гледале борците преку интернет“ или дека „гледале видеа на интернет ...на Фејсбук“, „видеа како ги малтретираат Муслиманите“, „[бидејќи] се интересирале за неправдите што се прават против Муслиманите“ како и дека „сакале да се солидаризираат...да помагаат на Муслиманите“.

Од разговорите со СТБ-повратниците и помагателите, како и со членовите од нивните семејства, забележително е дека СТБ-повратниците, пред моментот на нивно заминување имале пренагласена сензитивност на емпатија и толеранција кон одредени настани, состојби кои во конкретниот нивен случај биле случувањата со Муслиманите во Сирија. Исто така, дел од членовите на семејствата на СТБ-повратниците забележале и дека нивните блиски непосредно пред заминувањето биле во комуникација со (за нив непознати) лица, за кои претпоставуваат дека биле од земјава или странство.

Кај осудените помагатели забележливо е дека иако истите не одрекуваат дека гледале вакви видео содржини, сепак тие го релативизираат влијанието на овие видеа врз нивното однесување и активности.

Освен изложеноста на видео содржини со радикални мотиви и чувството на емпатија кон одредени настани, чувството за припадност кон група или средина каде што верските правила се толкуваат и почитуваат на „вистински“ начин, можат да се земат како дополнителен фактор кон радикализацијата, а во одредени случаи и за заминувањето во Сирија.

Иако семејствата на повратниците и помагателите отворено не ги поддржувале нивните блиски во нивните напори за заминување, регрутација или помагање, половина од соговорниците знаеле дека нивните блиски се подготвуваат за заминување во Сирија или Ирак, поттикнати пред сè од верски причини. Сите семејства на повратниците без исклучок биле во редовна или повремена комуникација со нив додека тие се наоѓале во Сирија. Карактеристичен е примерот кога едно од лицата во Сирија успеало да ги убеди и своите родители да одат и да живеат со него на територијата контролирана од Исламската држава. Овој пример илустрира како лицето ги вовело своите ставови и радикални погледи на религијата меѓу своите најблиски. Овој случај завршува со семејна трагедија во која таткото е убиен при напад со дрон, а додека мајката е заробена од курдските сили во Сирија.

Карактеристично за сите соговорници од семејствата е тоа што иако тие имале одредени индикации за извесна радикализација на нивните блиски, сепак тие не презеле или пак не биле свесни дека може и треба да преземат одредени чекори за разубедување и одвраќање на лицата да не се приклучуваат кон вакви радикални ставови и активности.

Криминална историја

Во однос на **криминалната историја** на интервјуираните лица, согласно прибраните податоци може да се заклучи дека најголем број од лицата немаат изразен криминоген начин на живеење и не извршувале други кривични дела во континуитет. Воедно, тие немаат изразени криминогени ставови и погледи и ниту еден од нив моментално не е зависник од одредени дроги и лекови (само едно лице признало дека порано консумирало дрога). Сепак меѓу интервјуираните има и лица кои претходно биле предмет на полициска истрага или пак биле осудувани за друго кривично дело (како ситни кражби). Само во еден случај интервјуираното лице отворено истакнало дека му се допаѓа улогата на криминалец (од спроведените интервјуа со затворските службеници, за ова лице се утврди дека како малолетник му се изрекувани воспитни мерки, а бил опишуван како конфликтно и бунтовно дете, што лесно потпаѓа под притисок и туѓи влијанија). Истовремено, само мал број испитаници имале некој близок од своето семејство којшто е осудуван. Сите други потекнуваат од семејства што немаат криминална историја. Половина од интервјуираните истакнале дека сами се упатиле кон Сирија/Ирак без помош и поттик на друг/и, а останатите заминале заедно во група, со за нив познати лица. Од аспект на нивно учество во некои претходни вооружени конфликти од минатото, речиси никој немал такво искуство, ниту пак служел воен рок.

МОТИВАЦИЈА ЗА ИСКЛУЧУВАЊЕ И ДЕРАДИКАЛИЗАЦИЈА

Аналогно на самите мотиви на радикализација, носењето одлука за заминување или учествување во регрутација и помагање на ваквите активности, така и **мотивите за откажување и дерадикализација** се доста специфични и бараат темелен пристап кон нивно утврдување, систематизирање и преточување во ефикасни програми за рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција (PPP).

Четворица од испитаниците биле уапсени на сириска територија (од страна на сириските власти / курдски вооружени сили / турски воени сили). Три од овие лица поради „изменетите услови на територијата на која се наоѓале“, извесната разочараност во однос на тамошните состојби како и „влошените услови за живот“ веќе планирале враќање дома, но притоа биле уапсени. Додека еден од нив воопшто не сакал да се врати (тој е во затвор во Република Северна Македонија единствено поради фактот што бил екстрадиран од затвор под курдска контрола во Сирија, а со посредство на американските власти). Единствено и само тоа лице одговорило дека сака повторно да се врати во Сирија со што недвосмислено укажува дека не чувствува вина дека направил или дека со тоа би направил нешто лошо. Очигледно е дека лицето сака да го повтори делото и опасноста од рецидивизам е на високо ниво.

Само двајца од осудените лица успеале да се вратат во земјава сами и тоа на нелегален начин. Според нивните тврдења, мотивот да се вратат било нивното семејство. Додека пак едно лице едноставно се вратило само поради тоа што бил уапсено на пат кон Сирија, но истакнува дека не би се обидел повторно да замине.

Интервјуираните СТБ - повратници и помагатели, на прашањата директно **поврзани за мотивите за откажување и дерадикализација, не даваа конкретни одговори**. Забележливо е дека лицата не сакаа да говорат за на оваа тема.

Дел од осудените СТВ - повратници **изразуваат одредено каење за своите постапки** и наведуваат дека кога би имале можност, би промениле одредени работи од своето минато, како што е на пример заминувањето за Сирија, одењето во затвор, или пак дека би се дообразувале.

Од друга страна пак, од податоците добиени од затворските службеници од секторите за ресоцијализација се утврдува дека дел од лицата кои истакнуваат дека не сакаат повторно да заминат, **не покажуваат никакви мотиви на дерадикализација и промена на своето поведение за време на издржување на затворската казна.** Имено, за време на издржувањето на казната затвор, лицата тешко се мотивираат за соработка и комуникација (одбиваат комуникација со женскиот персонал на затворот согласно одредени нивни религиски убедувања), продолжуваат да практикуваат специфични особености во физичкиот изглед и облеката, сами ги извршуваат верските обреди и никогаш досега не побарале присуство или средба со верско лице или претставник од ИВЗ.

Затворските службеници кои се од секторите за ресоцијализација посочуваат на ризик од влијание на овие лица во ширењето на радикални мисли и ставови помеѓу други лица во затворот, како и за евентуална регрутација во името на нивните екстремни идеи. Дополнително, затворските службеници ја посочуваат и можноста осудените лица да влијаат и врз своите помлади браќа, сестри или деца, како и укажуваат на можноста од репродукција на идејата за живот на војник и почит заради мачеништво кон останатите помлади членови на нивните семејства. Според кажувањата на затворските службеници, мотиви за дерадикализација кај конкретните лица воопшто не постојат, со што ризикот од рецидивизам по нивното ослободување од затвор е висок.

Карактеристично за **лицата кои воопшто не биле во Сирија** (помагателите), а кои се осудени поради активности за регрутација и помагање за заминување на лица во странски војски, паравоени и параполициски сили е тоа што истите категорично негираат дека сториле нешто што е противзаконски. Така на пример, лицата наведуваат дека „...никогаш не се вклучиле во вакви активности“, „...никого не убедувале за ништо“ или пак дека „...случајот е монтиран“ и дека се само „...жртва на режимот“. Овие осудени лица (помагатели) не се отворени за прифаќање на сопствените грешки и затоа не се подготвени за промена на сопствените дисфункционални обрасци на поведение. Ова укажува кон тенденција дека овие лица имаат искривена перцепција на социјалната реалност и одредени нереални очекувања од преземањето на недозволените активности кои се кривично-правно санкционирани. Врз основа на ваквите искажани ставови, но и согласно актуелниот животен стил (кој е тесно поврзан со нивниот начин на практикување на религијата, што очигледно во одредени сегменти е толку екстремно што се поистоветува со толкувањето на религиозните норми на начин проповедан од страна на Исламската држава), може да се констатира дека постои голема веројатност и ризик од рецидивизам и кај оваа т.н. група на лица - помагатели. Одговорите на интервјуираните посочуваат дека во слични ситуации истите би реагирале на стереотипен начин на однесување, како и дека би имале низок праг на толеранција, односно би ја задржале импулсивноста како начин за надминување на потенцијални (за нив) фрустрирачки ситуации.

A close-up, low-angle shot of a dark asphalt road. Two yellow arrow markings are painted on the road surface, pointing towards the viewer. The top arrow is partially cut off by the top edge of the frame. The bottom arrow is more complete, showing its full shape. The text "ROAD TO RECOVER" is overlaid in white, bold, italicized capital letters across the lower half of the image.

*ROAD TO
RECOVER*

ПРЕДИЗВИЦИ ВО
ПРОЦЕСОТ НА
РЕХАБИЛИТАЦИЈА,
РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И
РЕИНТЕГРАЦИЈА (РРР)
ВО СЕВЕРНА
МАКЕДОНИЈА

ПРЕДИЗВИЦИ ВО ПРОЦЕСОТ НА РЕХАБИЛИТАЦИЈА, РЕСОЦИЈАЛИЗАЦИЈА И РЕИНТЕГРАЦИЈА (PPP) ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Развивањето и воспоставувањето програми за рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција (PPP програми) на СТВ - повратници и помагатели претставува процес кој воопшто не е едноставен. Треба да биде добро систематизиран (од методолошки, институционален и програмски аспект), да биде одржлив (во финансиска и кадровска смисла), да биде флексибилен и инклузивен, но и со јасно поставени и мерливи индикатори на успешност. Потребата за сеопфатноста и специфичноста на PPP програмите е иницирана од фактот што секој поединец поради своите физички, психолошки, интелектуални и останати социо-културни карактеристики и убедувања, реагира на различен начин на активностите и мерките кои се дел од овие програми. За комплексноста на овие програми придонесува и фактот што СТВ - повратниците и помагателите претставуваат дел од затворската популација која има одредени карактеристики (индоктринација со радикални идеи и идеологии коишто имаат потенцијал да се манифестираат и ескалираат во насилан екстремизам и тероризам), што ги прави особено ризична затворска популација за општо прифатените демократски вредносни норми како и за безбедноста на целокупното општество.

Современите програми за PPP, покрај **транспарентниот и инклузивен процес**, од самиот почеток вклучуваат **мултидимензионалност** во нивното практично спроведување. Тие не се фокусираат само на периодот на издржување на казната затвор, туку и на активностите во условниот период и периодот по издржувањето на пропишаните казни кога лицата се враќаат во својата заедница.

Од прибраните податоци, евидентно е дека нашиот казнено-поправен систем, а особено сегментот кој се однесува на ресоцијализацијата на СТВ - повратници и помагатели се наоѓа во фаза која што не само што не ги дава посакуваните резултати, туку може да придонесе кон понатамошна радикализација на овие лица, ширење на радикализација меѓу останатата затворска популација, како и кон загрозување на севкупната безбедност.

Досега има 16 СТВ - повратници кои ја отслужиле својата казна затвор, а во принцип не биле вклучени во ниту една специјално подготвена програма за PPP на СТВ - повратници и помагатели. Важно е да се спомене дека моментално има 13 СТВ - повратници и помагатели кои ја служат казната затвор. Според пресудите, сите овие осудени лица би ја отслужиле својата казна затвор до крајот на 2024. Дополнително, еден СТВ - повратник (не е вклучен во истражувањето) е во притвор во затворот во Скопје и ја чека судската пресуда.

Од аспект на осудените лица - повратници и помагатели

Според изјавите на осудените лица, затворските установи имаат **слаби капацитети за ресоцијализација**. Осудените лица наведуваат дека во затворите нема програми за стекнување на некоја стручна вештина и знаење, ниту пак за изучување на странски

јазици. Дополнително, од седумте интервјуирани лица, сместени во КПД Идризово, ниту едно не учествува во каков било вид програма што затворот ја организира за стекнување на одредени стручни вештини и знаења. Наводно причината е дека лицата не се заинтересирани за постојните програми. Од двете лица сместени во КПД Штип, само едно учествувало и добило соодветни сертификати за стекнување на стручни вештини и знаења (курс за заварување и курс за готвење). Лицето сместено во затворот во Куманово посетувало курс во затворската фурна.

Сите интервјуирани СТБ - повратници и помагатели се пожалија дека во **затворите недостигаат многу активности од образовен (продолжување на формално образование, курс за јазик), стручно оспособувачки (компјутерски вештини) и забавен карактер (повеќе спортски активности)**. Додека пак, набројаа и одредени егзистенцијални работи, како лоша храна и немање вода за туширање. Се забележува дека сите сакаат да играат фудбал. Затоа и тоа треба да се земе предвид при развојот на прилагодени програми за РРР како активности преку кои може да се пристапи до овие личности.

Во однос на **психолошката поддршка** во затворите, главно се забележува дека осудените СТБ - повратници и помагатели **не ја користат или пак немаат пристап до истата**. Од интервјуираните затвореници кои се сместени во КПД Идризово, само еден потврдил дека разговарал со психолог и тоа само на почетокот од неговата институционализација, додека другите одговориле дека нема психолог во затворот. Лицето кое е сместено во затворот Куманово одговорило дека во затворот нема психолог. Во КПД Штип само едно од двете интервјуирани лица повремено разговара со психолог, но тоа е на барање на самиот психолог.

СТБ - повратниците и помагателите користат одредени погодности во затворите. Така на пример, им е овозможено да ги практикуваат своите верски слободи, т.е. да имаат молитви во посебна просторија. Исто така, на секој од нив им е дозволено да ги остварува правата на посета од страна на блиските членови на семејството, а на дел од нив (ако имаат добро поведење и отслужиле две третини од пресудата) им е овозможено право на викенд и домашни посети двапати во месецот. Според затворските службеници, до овој момент, сите СТБ - повратници и помагатели кои имаат можност да користат слободни викенди, целосно ги почитувале правилата и процедурите на затворот и немало случај кога некој се обидел да избега.

Според осудениците, затворските службеници кон нив се однесуваат коректно и не применуваат различен третман споредбено со останатата затворска популација.

ОСите СТБ - повратници и помагатели имаат позитивен став и истакнуваат дека чувствуваат надеж за нивниот живот после затворот. Лицата наведуваат дека времето ќе го поминуваат со своето семејство, сопругата и децата, како и дека ќе водат „нормален живот.“ Сите наведуваат дека една од првите работи што ќе ги направат по излегувањето од затвор е дека ќе бараат вработување, а најголемиот дел од нив посочуваат дека ќе се обидат да најдат работа која би била слична на онаа која ја имале во минатото. Покрај тоа, велат дека би работеле каква било работа кој би им овозможила пристапна егзистенција ним и на семејството. Понатаму, најголем дел од лицата наведуваат дека доколку не би нашле вработување, би ја напуштиле државата за да побараат подобра егзистенција во некоја друга држава (најчесто во европските држави). Дел од лицата наведуваат и дека сакаат да го продолжат образованието. Во однос на тоа дали заедницата би ги осудувала или прифатила, најголем дел сметаат

дека не би имале проблем да бидат прифатени, па дури и дека не би криеле од своите работодавци дека биле во затвор или за какво дело биле осудени.

При неформалната комуникација, осудените лица кои одбиле да бидат интервјуирани (четири лица), сметаат дека им е нанесена неправда и дека се неоправдано затворени. Иако интервјуирачите се обидоа да ја објаснат целта на интервјуата со нив, тие не се предомислија, па дури и некои беа непријателски расположени кон интервјуирачите. Главната причина за одбивање на учество во интервјуата беа фактите дека не веруваат во системот, и наведоа дека не сакаат да „одговараат на меѓународните“ (мислејќи на експерти од странски земји или организации). При неформалните разговори со интервјуираните лица, јасно е дека не веруваат дека некој е вистински заинтересиран за нивната состојба и дека вистински ќе им помогне. Некои наведоа дека веќе учествувале во вакви интервјуа и дека не виделе придобивки од тоа. Дополнително, едно лице беше сместено во медицинскиот оддел на затворот заради неговите медицински проблеми, предизвикани од здобиените повреди во Сирија.

Од аспект на семејствата

Од разговорите со членови на семејствата на СТБ - повратниците и помагателите може да се заклучи дека истите **не се вклучени во никакви активности за ресоцијализација и реинтеграција** на оваа група на затвореници. Сите членови на семејствата со кои е разговарано, отворено и недвосмислено потврдиле дека ќе ги поддржат напорите за реинтеграција на нивните блиски кои се осудени. Членовите на семејствата на СТБ - повратници со кои е разговарано, одговориле дека немале никаква материјална, морална или психолошка поддршка од ниту една државна институција, вклучувајќи ги тука центрите за социјална работа како и општинските власти во периодот додека нивните блиски биле во Сирија или пак додека тие се на издржување на затворската казна. Одговориле дека немале никаква помош или комуникација со верски лица или пак некои граѓански организации, неформални групи или групи за советување. Само во два случаи, членовите на семејството истакнале дека биле контактирани или пак забележале дека биле следени од полиција во периодот пред заминувањето или додека нивните блиски биле во затвор.

Во најголем дел, интервјуираните членови на семејствата навеле дека нивните блиски за време на извршувањето на казната, се промениле и дека истите сега поразумно и потрезвено гледаат на работите кои им се случиле. Само еден член на семејството отворено рекол дека неговиот брат се каел затоа што сакал да има семејство, но сепак верувал дека состојбата со муслиманите во Сирија е праведна причина. Во однос на сопствената или безбедноста на семејството, сите навеле дека не чувствуваат дека се загрозени од страна на нивните блиски по нивното враќање и/или излегување од затвор. На прашањето дали пошироката средината би ги прифатила или би се чувствувала загрозена од нив, освен во еден случај, сите други одговориле потврдно, односно дека би биле прифатени од непосредната заедница без никаков проблем или пак предрасуди.

Вработувањето како и потребата од поголем или нов дом за нивните блиски осудени се наведени како примарни неопходни работи од страна на сите членови на семејствата на СТБ - повратниците и помагателите со кои е разговарано при одговор на прашањето каква помош им е потребна во иднина со цел да имаат квалитетен живот.

Од аспект на Исламска верска заедница - ИВЗ

ИВЗ и локалните претставништва на верската заедница во градовите во кои беа спроведени интервјуата, укажуваат дека имаат волја **да помогнат при рехабилитацијата, ресоцијализацијата и реинтеграцијата на осудените лица**. Официјално, во ИВЗ постои одредено тело кое има за цел да работи на превенција од радикализам и тероризам меѓу верниците. Сепак, не објаснија детално какви капацитети поседува ИВЗ за ова прашање.

Интервјуираните посочуваат дека свештените лица и верската заедница во овој процес на ресоцијализација и реинтеграција најдобро би придонеле преку организирање серија на предавања (*Хутби*) и обуки во однос на правилно толкување на верските правила и убедувања со што би придонеле кон надминување на погрешните индоктринации, морални и религиски дилеми кај овие лица. Исто така, се истакнува дека ваквите предавања и обуки можат да се организираат за време на издржување на затворските казни, како и по враќањето на лицата во заедницата. Сепак, сите интервјуирани претставници на ИВЗ потврдуваат дека **немале личен контакт со вакви лица**, не добиле барање од нив за обавување на верски обреди во затворите, ниту пак имале досега некој вид соработка со затворските власти на оваа тема. Дел од интервјуираните посочуваат дека имале само ретки случаи кога загрижени родители им посочувале за вакви состојби со некое од нивните деца, но тие контакти биле неофицијални, односно не биле упатени официјално до ИВЗ. Вообичаено ИВЗ, како и на други загрозувани групи на верници, им овозможува советодавна и хуманитарна помош на семејствата на осудените лица - повратници и помагатели.

За претставниците на ИВЗ, најважни активности кои треба да бидат дел од ресоцијализацијата и реинтеграцијата на осудените лица - повратници и помагатели се **обезбедување на правилно верско образование, психолошката поддршка за надминување на траумите и нивно вработување** за да го исполнат секојдневниот живот со активности. Сите соговорници сметаат дека процесот на ресоцијализација и реинтеграција се соочува со многу предизвици и повикуваат кон посериозен општествен пристап од страна на државните институции, ИВЗ, како и целата заедница за да им се помогне на овие поединци успешно да се реинтегрираат, но и идеолошки да се маргинализираат инспираторите на ваквите радикални идеологии. ИВЗ верува дека можат да помогнат во религиозниот аспект на ресоцијализацијата.

Од аспект на Управата за извршување санкции

Управата е институцијата којашто спроведува, организира и врши надзор врз извршувањето на казната затвор, вклучително и за лицата осудени како странски терористички борци или пак помагатели на лица да заминат на странски боишта. Според истражувањата спроведени меѓу одговорните лица од Управата за извршување санкции, **споредено со другите осуденици, СТБ - повратниците и помагателите во казнено-поправните установи се сметаат за високоризична категорија затвореници**. Разместени се во повеќе казнено-поправни установи од затворен или од полуотворен вид, но сепак, СТБ - затворениците се во контакт со други осудени лица. СТБ - повратниците и помагателите немаат посебен третман или со други зборови, третирали се како и сите други затвореници. Согласно Законот за извршување санкции и Куќниот ред на казнено-поправната установа, СТБ - затворениците имаат право на посети од членовите на своите семејства кои често доаѓаат и од своите адвокати.

Затворите, казнено-поправните установи **немаат специфично искуство во однос на рехабилитација и ресоцијализација** на СТБ - повратниците, т.е. со лица кои учествувале во воени операции. Процесите на рехабилитација и ресоцијализација, како и за сите други затвореници, започнува уште со приемот во затворската, казнено-поправна установа, трае за целиот период од издржувањето на затворската казна и најинтензивен е во периодот пред отпуштање на затвореникот. Вообичаено затворениците се вклучени во различни програми за идно оспособување на пазарот на труд по издржувањето на затворската казна. Дополнително, тие се вработени во казнената установа како одржувачи на хигиена, редари и слично, се ангажираат и за работа во казнено-поправната установа. Законот предвидува можност за работно ангажирање на затворениците внатре и надвор од установата. Но, тоа се однесува само на оние категории затвореници што се заведени под т.н. отворен третман. Досега, само со Програма за развој на Обединетите Нации (УНДП) и на Министерството за образование, **СТБ -затворениците биле вклучени во програми за стекнување занаетчиско искуство и за стручно оспособување.** СТБ - затворениците (седум од нив), биле дел од програмата за бравари и заварувачи спроведена од учители во средно образование од градовите во кои се наоѓаат затворите (како Куманово).

СТБ - затворениците, впрочем како и сите други лица што издржуваат затворска казна, имаат пристап до организираната здравствена заштита во казнено-поправните установи. Психолошката помош е достапна во институциите (некои од здравствените работници се специјализирани во областа на психијатрија). Само во некои установи е достапна и **психолошка и психијатриска помош**. Психијатарите се под надлежност на Министерство за здравство и не се постојано вработени во казнените институции. Затворениците имаат пристап до психијатриска помош ако има потреба за тоа, што значи дека психијатарите понекогаш ги посетуваат овие институции. Општите услови за престој во затворските објекти не се унифицирани. Забележително е дека постарите затворски објекти се во полоша физичка и материјална состојба, каде што тековно се работи на подобрување. Сепак, општо земено, задоволени се основните животни потреби на сите затвореници.

Подготовките за дерадикализација на СТБ започнаа во 2018 година, кога по претходно извршени анализи **се донесе и Стратегијата за борба против тероризам и насилан екстремизам** со интегриран акциски план. Врз основа на овој оперативен документ, се изработија **алатка за проценка на ризик од СТБ и Нацрт методологија за индивидуална програма за третман на радикализирани и на осудени лица** (понатаму во текстот - Програма). Текстовите не се достапни за јавноста. Се планира да се доработат во последователниот период. Програмата е во изработка со поддршка од Канцеларијата на Советот на Европа во Скопје и со посредство на меѓународни експерти. Засега се состои од четири модули што опфаќаат повеќе групи прашања (првиот е за развој на односите и врските; вториот е посветен на градењето на наративите; третиот е модул на учење и четвртиот е посветен на вредностите и верувањата). По завршување на подготвителната фаза, на крајот на 2020, конкретната примена на насоките од овие документи ќе зависи од интересот и од добрата волја на осудените лица да се вклучат во процесот на дерадикализација.

Поради недостаток од конкретна методологија за справување со оваа проблематика, **тековно се преземаат други помошни активности**, на пример - **се креираше алатка за скрининг** за осудените СТБ, но и за лицата осудени за други кривични дела што покажуваат знаци на радикализација. Алатката за скрининг се состои од табела на систематски потреби, наративи и мрежи и содржи 20 показатели. Показателите

се поделени во три категории (потреби, наративи и мотиви). Во овој контекст е изработен и **Прирачник за препознавање знаци за радикализација во затворите** (з.н. не е јавно достапен). Целта на помошните алатки е најпрвин да се идентификуваат лицата наклонети кон радикализација, а подоцна да се вклучат во Програмата за дерадикализација што треба да биде завршена до крајот на 2020 година. Дополнително, во прилог на овие зафати, врз основа на интересен пристап, во казнено-поправните установи се формирани **мултидисциплинарни тимови** чија задача е да го следат поведението на осуденикот што отслужува затворска казна, односно континуирано се следи неговата дисциплина, можни отстапувања/промени во однесувањето, начинот на комуникација со другите осуденици, дали застапува и пропагира одредена идеологија, и слично. Во составот на мултидисциплинарните тимови влегуваат припадници на затворската полиција, на Секторот за ресоцијализација и од останатите сектори релевантни за оваа проблематика, а основната цел им е да се детектира евентуалната радикализација во казнено-поправните установи, односно да се набљудува потенцијалната ескалација меѓу затворениците. Тимовите се состануваат еднаш месечно (но по потреба и почесто), а од сознанијата за состојбата во затворите подготвуваат месечни извештаи. Но и покрај сите овие активности, **сè уште не постои збирна, детална анализа на ниво на сите институции, од која би можело да се согледа дали осудените СТБ-повратниците сè уште застапуваат насилни, односно радикални ставови.**

Сепак, вреди да се истакне дека е подобрена првичната комуникација меѓу затворските службеници и СТБ - затворениците. Кадарот во казнено-поправните установи посебно ги истакнува СТБ - повратниците и помагателите како најтешка категорија затвореници за работа, било поради неискуство, односно немање ни првични познавања за овие осуденици или поради стравот од природата на кривичното дело што го извршиле. По првите резултати од работата на мултидисциплинарните тимови, по начелните информации во врска со новата проблематика, се покажува дека **службените лица поотворено комуницираат со СТБ и соработката се подобрува** (тоа мислење не го делат СТБ).

Оттука, информациите за иницијални, позитивни примери на индивидуални, службени комуникациски релации со СТБ - затворениците, би било пожелно да послужат и како основа за подобрување на довербата во меѓуинституционалната комуникација. Одговорноста за организирање на работата врз ова новоотворено општествено поле, треба да биде споделена и на национално и на локално ниво. Всушност, токму од квалитетот на таа комуникација, воспоставена на поширок државен план, зависи и успехот на плановите за ресоцијализацијата, реинтеграцијата и за рехабилитацијата на СТБ-повратниците и помагателите. Конкретниот предизвик е **да се воспостави меѓусебна доверба**, а за тоа, како што е предочено од досегашните искуства од практиката, неопходно е **да се екипираат установите** (посебно секторите за ресоцијализација, затворската полиција и затворскиот персонал, каде што недостасува и кадар), а дополнително **да се обучи кадарот** за спроведување на планираната Програма. Секако дека помошта ќе биде неопходна и за **воспоставување соработка со други институции**, а во таа насока е добредојдена помошта од граѓанските организации. Регионалните искуства треба да се користат како надополнување на напорите на Советот на Европа. Постои регионален проект за Западен Балкан (зајакнување на казнено-поправните капацитети за решавање радикализација во затворите во западен Балкан) за размена на добри практики во кои се вклучени неколку соседни држави (како Србија; Албанија и Црна Гора).

Од аспект на затворските службеници и стручната служба во затворите што се во директен контакт со странските борци - повратници и помагателите

Според затворските службеници и стручна служба во затворите што се во директен контакт со СТБ-повратниците и помагателите, **условите во затворските објекти генерално се добри**, а просториите на затворениците кои се во новите или реновираните објекти се одлични и опремени. СТБ повратниците и помагателите се сместени во простории кои не се одделени од останатите затвореници и на сите од нив им се исполнуваат основните животни потреби (пристап до пристојна храна, чисти санитарни објекти, спортски активности и објекти, време што се минува надвор од ќелијата). Безбедноста, сигурноста и контролата во четирите таргетираните затвори е оценета како добра со тоа што во затворот Куманово се посочува дека има потреба за дополнителен кадар (чувари, психолог, психијатар и други медицински лица).

Според затворскиот персонал, **СТБ-повратниците и помагателите се вклучени во разни работни ангажмани внатре или надвор од затворите**, културно - забавни и спортски активности, посета на курсеви за стручно образование, обавување на верски обреди (молење) и слично. Ова е всушност спротивно на тврдењата на некои од осудените лица кои во неколку прилики негираа дека се вклучени во какви било активности во затворите. Сепак, тврдењата на овие затвореници не можат да се сметаат за целосно основани затоа што речиси сите користеле некои придобивки што се предодредени од некој вид на работен ангажман за време на издржувањето на казната затвор.

Во однос пак на можноста осудените лица да посетуваат програми за стекнување на некоја стручна вештина и знаење, ситуацијата е различна во четирите опфатени затвори. Па така, во КПД Идризово се организира програма од областа на автомеханиката, во КПД Штип се организираат обуки за браварство и заварување со аргон. Во затворот во Куманово се организираат обуки за пекари и обука за заварување со аргон, додека пак затворот Прилеп не нуди ваква можност за затворениците. Без разлика, не сите осудени лица биле заинтересирани за овие програми и курсеви, а тоа е поизразено кај лицата од затворените одделенија со најголемо ниво на безбедност. Нема системски пристап при организирање на програми за напредување во формалното образование за затворениците, ниту пак за подобрување на професионалните вештини. Во ниту еден од затворите не се организираат курсеви за изучување на странски јазици, иако во КПД Штип имало ваква можност во минатото. Во сите четири затвори постои посебна просторија за религиозни обреди. Но, религиозна поддршка однадвор не е овозможена, главно бидејќи лицата немаат побарано или пак не се свесни дека смеат да побараат.

Во однос на програмите и процесот за рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција (PPP) на осудените СТБ - повратници и помагатели, одредени показатели не се многу охрабрувачки. Така на пример, во поглед на кадровските капацитети, евидентен е **недостатокот на стручен кадар за ресоцијализација** во сите четири затвори. Па така, во некои затвори, иако пропишаниот сооднос на стручен кадар за ресоцијализација со затвореници за одделение со минимално ниво на безбедност треба да изнесува 1:30, а 1:15 за одделенијата со највисоко ниво на безбедност. Во моментот има примери кога во некои затвори, во секторите за ресоцијализација има сооднос 1:120 (КПД Идризово), 1:80 или 1:65 (КПД Штип).

Покрај ова, во затворот Куманово нема ни приемно одделение¹⁰ со што на новите затвореници им се оневозможува соодветен процес за утврдување на нивните приоритети и потреби при извршување на казната затвор, како и потребите за нивната ресоцијализација.

Во однос на методолошкиот сегмент на процесот на рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција на овие лица како што беше и погоренаведено, **неколку клучни документи сè уште се во подготовка**. Затворските службеници навеле дека сè уште не подготвуваат „индивидуален план за развој на идните интервенции неопходни за реинтеграција на овие лица. Проценката на ризик за оцена дали се менува ризичниот профил на овие лица во најголем број од затворите се изработувала само на почеток во приемното одделение, а ретко и подоцна“. **Механизми во рамките на затворите за следење на појавата на радикализација** меѓу пошироката затворска популација од страна на оваа категорија осудени лица, според затворските службеници, **не постојат** или пак постојат само во мултидисциплинарните тимови. Истовремено, во ниту една затворска установа не постојат и не се користат прирачници за работа, водичи, процедури за постапување со СТБ - повратници и помагатели, а не постојат ни модули за обука за кадарот што работи директно со овие лица. Позитивни се чекорите на Управата за извршување на санкции, како и на затворските службеници во однос на подготовката на соодветна методологија за индивидуална програма за третман на радикализирани и на осудени лица, како и на Програмата за дерадикализација. Меѓутоа, ваквите процеси треба да се одвиваат подинамично со цел да не се губи драгоцено време бидејќи без ваквите документи во суштина не постои систематизирано и аналитичко следење и евиденција на податоците поврзани со процесот на РРР на осудените СТБ - повратници и помагатели.

Загрижува и фактот што сите интервјуирани затворски службеници потврдуваат дека комуникацијата со осудените СТБ - повратници и помагатели е само површна, потоа дека **истите се доста затворени кога говорат за своите искуства и сторени дела** и дека главно комуницираат со лицата кои се осудени за истото дело. Затворските службеници наведуваат дека е особено тешко овие лица да се мотивираат на комуникација и поблиска соработка поради фактот што во затворите не постои добро воспоставен систем на заслуги т.е. награда за добро и активно однесување на затворениците. Па така на пример, со или без работен ангажман, затворениците сепак имаат одредени погодности бидејќи едноставно тие се предвидени во законот како такви. Затворските службеници од сите четири затвори потврдуваат дека лицата своето време во затвор го поминуваат во група па дури дека имаат своја интерна хиерархија и свој неформален водич.

Иако во затворите мобилните телефони и пристапот до интернет се забранети, сепак кај некои од лицата се пронајдени телефони. Повратниците и помагателите најчесто читаат литература која сами ја обезбедувале однадвор, која била на арапски јазик и од верска природа. Според објаснувањето на затворскиот персонал, не се проверувало детално од каков карактер е содржината на оваа литература бидејќи тие не го познавале тој јазик или пак не знаеле дека треба да го проверуваат тоа. Нема соработка меѓу институциите на затворскиот систем и ИВЗ или други тела што би можеле да дадат мислење по однос на ова.

¹⁰ Одделение каде се наоѓаат сите затвореници првите 30 дена од издржувањето на казната за проценка на нивната личност и здравствената состојба.

Во ниту еден од затворите не се користи форма на учење низ примери со поранешни ветерани со цел да се создадат подобри услови за адаптација и градење на доверба помеѓу затворскиот персонал и овие лица.

Во однос на тоа дали постои некој вид на активност со семејствата на овие лица во напорите за РРР, сите затворски службеници укажаа дека такви во моментот не постојат.

Соработка со општините (социјалните служби на локално ниво), како и со Центрите за социјална работа во подготовката за враќањето на овие лица во локалната заедница е минимална или воопшто и да не постои.

Ризикот од рецидивизам кај осудените лица повратници и помагатели, најголемиот број од затворските службеници кои директно работат со нив, го оцениле како висок.

Како најголеми идни предизвици во рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција на овие лица се посочуваат **воспоставувањето на ефикасни програми за дерадикализација и ресоцијализација во затворите** бидејќи досегашните не даваат резултати. Потоа, поголем степен на персонализација на овие програми во согласност со карактеристиките на секое осудено лице и спроведување на адекватна обука на кадарот што ќе работи со нив.

Од аспект на институции од системот на социјалната заштита (Министерство за труд и социјална политика и меѓуопштински центри за социјална работа)

Министерството за труд и социјална политика и меѓуопштинските центри за социјална работа **не располагаат со доволно сознанија за проблематиката**. Мислењата се поделени, а мнозинството стручни лица со долгогодишно искуство во областа на социјалната заштита сметаат дека СТБ-повратниците и помагателите претставуваат голем ризик за пошироката заедница. Испитаниците, креаторите на политики **немаат усогласен став за тоа што треба да биде фокусот на јавните политики** во однос на прашањето за справување со насилан тероризам, со странските борци, со нивните помагатели и со нивните семејства. Дел од испитаниците - креатори на политиките, сметаат дека фокусот треба биде на превенција на оваа општествена појава, а другата половина пак фокусот го гледа во помошта за веќе осудените лица.

Општо земено, фактот дека институционалните ставови не се усогласени, може да се согледа и од тоа што **не постои конкретна програма за рехабилитација, ресоцијализација и за реинтеграција на СТБ- повратниците и помагателите** на национално ниво. Сепак, испитаниците од прво надлежните, гореспоменати институции, укажуваат дека постојат подготвителни активности во таа насока, иако, се разбира, тие сè уште не нудат конкретни чекори и се далеку од конкретна, јасна стратегија за справување со проблемот. Затоа **не постојат ни посебни протоколи за работа со СТБ-повратниците и помагателите**. Постои акциски план, како дел од националниот план на Националниот комитет за борба против радикалниот екстремизам и тероризам кој ги вклучува МТСП, центрите за социјална работа, локалната самоуправа и граѓанскиот сектор, но тој акциски план не е детално

разработен. Според акцискиот план, следната година се планира да се изработат модули за обука, да се организираат обуки за социјалните работници и за стручните лица од други, комплементарни институции, како и да се обезбедат прифатилишта за СТБ - повратниците.

Посебно е интересно прашањето - кој треба да ја преземе одговорноста за изработка на стратегијата/програмата. **Одговорноста институционално не е лоцирана**, иако сите засегнати страни сметаат дека стратегијата треба да се изработи преку споделена одговорност. Недвојбено е дека МТСП креира политики. Но, досега неговата улога во конкретната ситуација се доживува само како координативна, односно засегнатите страни сметаат дека МТСП е само една алка во взаемно-зависниот систем. Општинските власти, пак, изразуваат свесност при лоцирањето на социјалните специфики на проблемот. Сметаат, примарната одговорност за креирање и за изработка на стратегијата главно треба да биде на централно ниво, иако е сосем јасно дека предвиденото ќе се имплементира на локално ниво. Збирно, никој не знае кој треба да ја сноси главната одговорност. Во секој случај, сите засегнати страни **се свесни за потребата од меѓусебна соработка**, за потребата од конкретни програми и дека ќе биде нужен евентуално посериозен пристап доколку се зголеми бројот на СТБ - повратници во државата. Јасно е дека институциите ја разбираат потребата од постоење програма за ресоцијализација и за рехабилитација за оваа категорија лица, **но мислењата се поделени по прашањето кога треба да се започне со таква програма**. Според некои мислења, и програмата и институционалната поддршка треба да започнат уште од затворските установи, како и да продолжат да се спроведуваат и по издржувањето на затворската казна. Друга група ставови, пак предлагаат ресоцијализацијата, во вистинската смисла на зборот, да се спроведува по отслужување на затворската казна. Според нив, ресоцијализацијата значи приспособување на некогашниот затвореник на новата ситуација, значи по преживеаната траума. Од една страна, обезбедување работа што на лицето ќе му овозможи основа за егзистенција, а од друга страна, едукација на заедницата како поефикасно да ја прифати оваа категорија лица.

Од активностите **што досега се спроведуваат** (како веќе споменатото, без да постои конкретна програма за проблематиката што се анализира), надлежните институции примарно посочуваат на постојниот систем на социјалната заштита. Односно, откако ја отслужиле затворската казна, системот ги обврзува некогашните затвореници (без разлика на стореното кривично дело) да се пријават во центрите за социјална работа, а по потреба да им се обезбеди материјална и стручна помош. МТСП креира политики во оваа област, а центрите за социјална работа изработуваат индивидуални планови за реинтеграција. Тоа претставува основа на стратегијата за напредок на лицето што е во ризик, на кое му е потребна психо-социјална поддршка. Според новитетите во Законот за социјална заштита, справувањето со кој било ризик опфаќа насочена работа на стручно лице (социјален работник, психолог, педагог), назначено за водител на случај, а чија задача е да пружаат поддршка. Дополнително, во случај на проценет ризик и при недостаток од доверба на лицата кон институциите, центрите за социјална работа вклучуваат и дополнителни ресурси, како на пример - здравствени организации, образовни установи и слично. Овој пристап е мултисекторски, а на терен се следи секоја конкретна ситуација. На социјално загрозените лица им се нуди само парична помош и помош околу пријавувањето во Агенцијата за вработување (АВРСМ). Можноста за обезбедување, прифаќање и давање првична материјална помош (ако лицето ја побара) постои според Законот за социјална заштита, а се однесува на повратниците од затвор, без разлика по која основа биле затворени

(според вработените од Министерството за труд и социјална политика, СТБ-повратниците и помагателите не се законски категоризирани како ранлива група граѓани, но може да се размисли дополнително околу оваа тема, како и да им се пружи материјална помош, особено ако се утврди дека мотивите за нивното заминување на боиштата биле материјални).

Потенцијалот на знаењето од оваа област стекнато преку слични искуства, како и можноста за **прилагодување на веќе постојни програми**, институциите за социјална заштита ги сметаат за корисни облици, а конкретно може да се ангажираат лица што учествувале во поранешните воени конфликти, секако преку соодветно адаптирана практика и да се искористат односните протоколи за работа. Од друга страна пак, вработените во Управата за извршување санкции, сметаат дека ова не е реален пристап, туку мора да се обмисли посебна методологија за работа со СТБ - повратниците и помагателите. Во секој случај, ако центрите за социјална работа веќе обезбедуваат поддршка за останатите ранливи категории и тоа заштитничка, советодавна и материјална, тогаш треба да се размисли таквата поддршка да може да се приспособи и за потребите на СТБ - повратниците.

Освен основниот недостаток од национална стратегија, од конкретна програма и од протоколи за работа со СТБ-повратниците, тие се попречени и со **недостатокот од капацитети и од ресурси**, преточен во недостатокот од нужен, соодветен кадар за превенција и ресоцијализација на овие лица. За Република Северна Македонија, појавата на СТБ - повратници и помагатели е целосно нова проблематика, затоа и не постои стручен кадар. Може да се вложат напори за соодветна дополнителна обука на постојните кадри бидејќи тие го имаат основниот професионален потенцијал. Со други зборови, неопходно е да се зајакнат капацитетите во центрите за социјална работа, и да се обучи кадарот за справување со посочениот ризик.

Дополнително, како проблем се посочува и **недовербата во институциите**, нешто што мора да се надградува и со посредство на невладините организации. Секако, потребен е мултидисциплинарен пристап, но и конкретно насочена поддршка. За градење на капацитетите, мошне корисни би биле и регионалните искуства и вмрежувања, а досега **не постои регионално споделување добри практики на ниво на надлежните институции во системот на социјалната заштита**.

Збирно земено и покрај сите постојни предизвици, недостатоци во пристапот и преземањето конкретна одговорност, институциите од системот на социјалната заштита се потполно свесни дека е **потребно СТБ - повратниците и помагателите да се вклучат во општествениот живот за да се избегне рецидивизам**. Затоа, многу од испитаниците сметаат дека клучно е да се утврди причината за нивното враќање во земјата. Неопходно е во процесот на рехабилитација и на ресоцијализација на СТБ - повратниците да се вклучат и клинички психолози и психијатари за да се направи анамнеза на нивната психичката состојба. Особено е важно овие луѓе да не се остават на маргините на општеството, да не се стигматизираат или социјално да се исклучат. Дополнително, потребно е да им се обезбеди материјална егзистенција, работа, а по потреба и домување. На овој начин ќе се минимизира опасноста од повторување на делото и ќе се спречи ширење на идеологијата на насилство.

Од аспект на општините

Испитаниците во општинските власти **немаат информации за СТБ - повратниците** од конфликтни подрачја и за нивните помагатели. Мислењата дали тие воопшто претставуваат ризик, се разликуваат. За **некои од испитаниците, СТБ - повратниците не се ризични**, додека за другите, проблемот е сериозен. Во таа насока, во соработка со МВР, со образовните институции, со Центарот за социјална работа и со ИВЗ, превентивно се работи на подигнување на свеста кај граѓаните. **Не постои специјален третман за евентуалните СТБ - повратници и локални насочени мерки, ниту пак локални мрежи за поддршка на нивните семејствата.** Нема проекти кои работат на одвраќање од рецидивизам. Некои општини нудат програми за помош, како на пример - активни мерки за вработување, стекнување вештини, помош при воспоставување соработка со бизнис секторот, но тие мерки се општи и се однесуваат на сите категории лица. Оттаму, **не постојат посебни програми и проекти за вработување лица од ранливи категории што издржале казна затвор.** Постои соработката со локални компании, **но присутен е страв и нема волја за нивно вработување.** За најголема пречка се истакнуваат дискриминацијата, јавната осуда, но и недостатокот кај СТБ – повратниците и помагателите за соодветни работни вештини. Општините немаат комуникациска стратегија што би помогнала околу евентуалната реинтеграција и враќањето на СТБ -повратниците и помагателите во заедниците. Тие имаат само подготвителни советувања и соработка со меѓународните организации. Во рамките на државата, општините меѓусебно, но и со невладини организации, соработуваат во програми за креирање стратегии против тероризам, но во однос на оваа проблематика **не се вклучени во размена на искуства и на добри практики** со општини од други земји.

Според испитаниците меѓу општинските власти, одговорноста за работа на ова поле треба да биде кај сите општествени структури за да се обезбеди соодветна помош и заштита. Сепак, сметаат дека е **потребна поголема координација на централно ниво** и обезбедување психолошка и економска поддршка на евентуалните СТБ – повратници и помагатели. Затоа, **општинските власти не се чувствуваат директно засегнати во давањето на ваква помош.** Тие веруваат дека ова е задача на Министерството за внатрешни работи и центрите за социјална работа, дека општината нема надлежност да ги презема првите чекори и да биде главен носител на задачата. Во целиот потфат, општинските власти се сметаат себеси само за дополнителен, придружен сегмент и упатствата на широката координација ги гледаат како одговорност на институциите од централно ниво. Сепак, се покажа дека позицијата на општинските власти во однос на нивните сопствени капацитети не е утврдена, дури и ако постојат специфични програми за ресоцијализација на СТБ – повратниците и помагателите. Имено, општина Тетово смета дека е подготвена да се вклучи во таков проект, но општина Гостивар се сомнева дека такво нешто би можело да спроведе без соодветна институционална поддршка.

Од аспект на бизнис секторот

Вработувањето претставува еден од главните фактори за успешна реинтеграција на осудените СТБ - повратници и помагатели во заедницата. Во моментот кога овие лица ќе се обидат да најдат вработување, **покрај постојните и вообичаени потешкотии (индивидуални бариери како ниско ниво на образование или стекнати вештини, недоволно работно искуство и слично), тие може да се соочат со стигматизација**

и тоа не само поради тоа што биле во затвор, туку и поради тоа што биле осудени за учество во воени конфликти и активности поврзани со радикализација, насилени екстремизам и тероризам.

Компаниите кои беа дел од ова истражување **немаа доволно информации за феноменот на осудени СТВ - повратници и помагатели**, ниту пак за програмите за нивна РРР. Најголем дел од интервјуираните 11 директори и менаџери на компании сметаат дека **овие лица не претставуваат проблем во општината**, пред сè поради тоа што тие веќе ја отслужиле или ќе ја отслужат својата казна, не се криминалци, туку само поединци кои поради религиски убедувања или пак поради наивност, заминале во некои конфликтни подрачја. Ова укажува на јасна потреба за пошироко образование и активности на терен за да се дистрибуираат информации за оваа тема.

Сите интервјуирани сметаат дека **отвореноста кај компаниите на локално ниво за вработување на овие лица е многу ниска**, а тоа е резултат на стравот да не бидат поврзувани со овие лица и нивната идеологија, а подоцна и самите да бидат предмет на истрага од државните органи. Според интервјуираните, овие лица по престојот во затвор, најверојатно нема да бидат подготвени за вработување, а како **најголеми пречки за тоа сметаат дека ќе бидат последиците** (физички и психички) од престојот во конфликтните подрачја и затворот, **стигмата поради минатото, недостатокот од соодветни способности и вештини, потребата од соодветна обука, како и потребата од извесен временски период за прилагодување кон работна дисциплина**. Исто така во однос на капацитетот за самовработување, сметаат дека осудените СТВ - повратници и помагатели немаат доволно вештини и финансии.

Поголемиот број на претставниците на бизнис секторот сметаат дека **не постои доволна соработка помеѓу државните и општински институции по однос на вработување** на овие лица и дека најдобро би било да се обезбедат одредени финансиски стимулации и даночни олеснувања за компаниите за да се поттикнат на вработување на оваа група на лица.

Доколку се споредат податоците врз база на етничката припадност на интервјуираните претставници од бизнис секторот, може да се утврди дека етничките Македонци за разлика од претставниците кои се етнички Албанци, изразуваат поголема резервираност во однос на тоа дали оваа група треба да се смета за посебна ранлива категорија на граѓани и дали би вработиле вакво осудено лице во нивната компанија.

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Како еден од пошироко прифатените пристапи, принципот на **пристапот на ниво на целото општество** за планирање и спроведување на процесот на РРР за СТБ -повратниците и помагателите во македонскиот казнено - поправен систем сè уште е само на ниво на идеја. Покрај тоа, во ситуација кога новата Национална стратегија за развој на казнено - поправниот систем и Програмата за дерадикализација во затворите сè уште се во фаза на развој, нема индикации кога овој пристап ќе биде воведен. Доцното воведување на овие документи и натамошното одложување на спроведувањето на предвидените активности за РРР може да ги загрозат резултатите од напорите за ресоцијализација за оваа специфична група на затвореници.

Недостатокот на транспарентност и инклузивност во креирањето на политики, стратегии и активности за РРР на СТБ - повратниците и помагатели се одразува на моделот, применливоста и одржливоста (од финансиска и гледна точка на персонал) на постојните решенија.

Покрај тоа, постои очигледна **некоординираност меѓу државните и локалните институции** и другите засегнати страни, како што се семејствата на СТБ - повратниците и помагателите, бизнис секторот, верските заедници и граѓанското општество не се вклучени во процесот на РРР за оваа група на лица. Податоците укажуваат дека постои подготвеност кај овие „нетрадиционални“ засегнати страни и тие треба соодветно да се мобилизираат и да бидат вклучени во процесот на РРР, така што СТБ - повратниците и помагателите ќе можат да се интегрираат и да продолжат со своите животи во заедницата.

Затоа, врз основа на методолошкиот пристап и со цел да придонесеме во процесот, ги даваме следниве **препораки за рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција:**

За Дирекцијата за извршување на санкции, затворски службеници и стручни служби во затворите:

- ✓ Процесот на развој на програмите за РРР треба да биде транспарентен, инклузивен и да се заснова на партнерство и споделување на знаења и искуства помеѓу сите релевантни и заинтересирани актери во општеството (вклучително и оние од релевантни владини институции, бизнис сектор, граѓански организации, општини, верски заедници и други релевантни актери на локалната заедница);
- ✓ Потребно е да се развијат систематски, одржливи, мерливи и инклузивни програми за дерадикализација со коишто ќе се обезбедат соодветни контра - наративи за директна деконструкција, дискредитација и демистификација на насилни радикални и екстремистички пораки;
- ✓ Имплементацијата на програмите за РРР треба да се заснова на пристапот „на ниво на целото општество“ применлив за креирање политики за да се спречи борба против насилниот екстремизам и радикализам што води кон тероризам;
- ✓ Треба да се зголеми бројот на вработени во одделенијата за ресоцијализација на казнено - поправните установи и да се градат нивните капацитети, како и да се формира приемна единица во сите казнено – поправни домови со

што би се олеснил соодветен процес за утврдување на приоритетите и потребите на СТБ - повратниците и помагателите додека ги издржуваат своите затворски казни и нивна ресоцијализација;

- ✓ Да се воведи индивидуален и флексибилен пристап кон програмите за ресоцијализација на сите СТБ - повратници и помагатели во затворите, како и да се обезбедат повеќе обуки за стекнување вештини и образование од интерес на затворениците, така што ќе се зголемат нивните можности и конкурентност на пазарот на трудот;
- ✓ Зголемување на можностите за вработување и пристап до квалитетно образование за време и по издржување на затворската казна е најважната мерка што ќе придонесе во процесот на исклучување и реинтеграција на СТБ во општеството;
- ✓ Да се подготви релевантен систем за проценка на ризик на осудените лица и со тоа да се овозможи континуирано откривање на сите промени кај СТБ повратниците и помагателите во процесот на рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција;
- ✓ Да се воспостави форма на учење со поранешни ветерани со цел да се создадат подобри услови за адаптација и градење доверба помеѓу затворскиот персонал и овие лица;
- ✓ Да се воспостави одржлив индивидуален систем и програма за психолошка поддршка за СТБ - повратниците и помагателите;

За институциите на системот за социјална заштита (Министерство за труд и социјална политика и меѓуопштински центри за социјална работа):

- ✓ Да се воспостави ефикасен систем за социјална заштита и психолошка поддршка за семејствата на СТБ - повратниците (како за оние кои се веќе осудени, така и за семејствата на оние кои сè уште се на бојните полиња, но и за оние кои ги изгубија најблиските на тие бојни полиња);
- ✓ Да се развие посебна програма во рамките на МТСП за субвенционирање на деловните активности за вработување и/или самовработување на оваа категорија на лица по издржувањето на затворската казна;
- ✓ Да се изработи посебна програма за субвенционирање на образованието и обуката во Министерството за образование и наука со поддршка на МТСП за оваа категорија на лица;
- ✓ Да се развие посебна програма за субвенционирање и поддршка на верските заедници за да се помогне во процесите на реинтеграција исклучиво за оваа категорија на лица. Поддршката треба да дојде од МТСП во соработка со Комисијата за односи со верските заедници и групи.

За исламската верска заедница (ИБЗ):

- ✓ Да развијат сопствени капацитети за контра-наратив на радикалната и екстремистичката пропаганда меѓу верниците и особено младите;
- ✓ Да воспостават ефикасни канали за соработка со затворите и другите релевантни институции во врска со РРР на СТБ повратници и помагатели;
- ✓ Да воспостават програми и предавања за младите за меѓурелигиска толеранција заедно со други религиозни заедници и толкување на некои верски аспекти;

За општините:

- ✓ Да се развијат одржливи и мерливи програми и акциони планови за рано откривање на радикализацијата кај младите и другите популации;
- ✓ Да се развие комуникациска стратегија за информирање на пошироката заедница за феноменот на СТБ и избегнување на натамошна стигматизација на СТБ - повратниците и помагателите;
- ✓ Да се назначи личност за контакт или службеник/ци за соработка со затворите, граѓанските организации и семејствата на СТБ - повратници и помагатели;

За бизнис секторот:

- ✓ Професионалните деловни организации, како што се стопанските комори да назначат координатори и да развијат програми и упатства за добри практики за да ги вклучат бизнисите во локалните и државните превентивни практики и иницијативи за ресоцијализација и реинтеграција на тековните и поранешните затвореници, вклучително и СТБ - повратниците и помагателите;
- ✓ Да се развие кампања меѓу бизнисите за придобивките од вклучувањето на компаниите во овој вид активности и општествено одговорни програми.

Се надеваме дека овие видувања и препораки ќе се земат предвид и оваа анализа ќе биде основа за понатамошни истражувања како и преземање сеопфатен пристап за добивање позитивен резултат кон кој сите се стремиме.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Alison, Laurence J., et al. (2013). "Why Tough Tactics Fail and Rapport Gets Results: Observing Rapport-Based Interpersonal Techniques (ORBIT) to Generate Useful Information from Terrorists." *Psychology, Public Policy, and Law*, vol. 19, no. 4, 2013, pp. 411–431, 10.1037/a0034564. Accessed 4 Mar. 2020.
- Azinović, Vlado and Jusić, Muhamed. (2015) *The Lure of the Syrian War: The Foreign Fighters' Bosnian Contingent*. Sarajevo. Atlantic Initiative.
- Azinović, Vlado, and Bećirević, Edina. (2017). *A Waiting Game: Assessing and Responding to the Threat from Returning Foreign Fighters in the Western Balkans*. Regional Cooperation Council.
- Baer, Demelza, et al. (2006). *Understanding the Challenges of Prisoner Reentry: Research Findings from the Urban Institute's Prisoner Reentry Portfolio*. Urban Institute Justice Policy Center.
- Berger, J.M. (2016). Making CVE Work: A Focused Approach Based on Process Disruption. *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague* 7, no. 5 (2016).
- Council of Europe. (2005). *Convention on the Prevention of Terrorism*, No. 196. 2005, file:///D:/Local%20Disk%20C/Downloads/2%20CETS_196.docx.pdf. Accessed 3 June 2020.
- Council of Europe. (2015). *Additional Protocol to the Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism*, CETS No.217. 2015, www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/217. Accessed 3 June 2020.
- Council of Europe. (2015). *Prevention of Radicalisation and Manifestations of Hate at Grass-roots Level*. Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe.
- Council of the European Union. (2002). *Council Framework Decision on Combating Terrorism*. eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32002F0475. Accessed 3 June 2020.
- Council of the European Union. (2004). *Declaration on Combating Terrorism*, 7906. data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7906-2004-INIT/en/pdf. Accessed 3 June 2020.
- Creswell, John W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. Thousand Oaks, California, Sage Publications.
- European Parliament. (2017). *Directive (EU) 541 of the European Parliament and of the Council of 15 March 2017 on Combating Terrorism and Replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and Amending Council Decision 2005/671/JHA*. 2018, eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32017L0541. Accessed 3 June 2020.
- Gleichmann, Colin, et al. (2004). *Disarmament, Demobilisation and Reintegration: A Practical Field and Classroom Guide*. Eschborn, Gtz.

- Global Counterterrorism Forum (GCTF). (2014) "Foreign Terrorist Fighters" (FTF) Initiative The Hague – Marrakech Memorandum on Good Practices for a More Effective Response to the FTF Phenomenon. www.thegctf.org/documents/10162/140201/14Sept19_The+Hague-Marrakech+FTF+Memorandum.pdf. Accessed 3 June 2020.
- Graffam, Joe, et al. (2004). *Attitudes of Employers, Corrective Services Workers, Employment Support Workers, and Prisoners and Offenders towards Employing Ex-Prisoners and Ex-Offenders.* Deakin University.
- Hedayah & The International Institute for Justice and Rule of Law. (2016). *Principles for Reintegrating, Returning Foreign Terrorist Fighters (FTFs).*
- Holmer, Georgia, and Adrian Shtuni. (2017). *Returning Foreign Fighters and the Reintegration Imperative.* United States Institute of Peace.
- Камбовски, Владо. (2015). Коментар на Кривичниот законик на Република Македонија интегриран текст. Второ изменето издание. Матица Македонска.
- Канцеларија на Обединетите нации за дрога и криминал. (2019). *Странски терористички Борци. Прирачник за институтите за судска обука од Југоисточна Европа.*
- Кривичен законик на С.Македонија („Службен весник на Република Македонија“ бр. 37/1996, 80/1999, 4/2002, 43/2003, 19/2004, 81/2005, 60/2006, 73/2006, 7/2008, 139/2008, 114/2009, 51/2011, 135/2011, 185/2011, 142/2012, 166/2012, 55/2013, 82/2013, 14/2014, 27/2014, 28/2014, 41/2014, 115/2014, 132/2014, 160/2014, 199/2014, 196/2015, 226/2015, 97/2017 и 248/2018).
- Liebling, Alison. & Mark S. Hamm (Ed). (2015). The Spectacular Few: Prisoner Radicalisation and the Evolving Terrorist Threat." *Crime, Law and Social Change*, vol. 64, no. 1, 17 Apr. 2015, pp. 57–60, 10.1007/s10611-015-9557-7. Accessed 3 June 2020.
- Мрежа за свест за радикализација [Radicalisation Awareness Network]. (2016). *Странски војници-повратници и предизвик за повторно интегрирање. Тематски документ на RAN.*
- Мрежа за свест за радикализација [Radicalisation Awareness Network]. (2017). *Одговори за повратници: Странски терористички борци и нивните семејства. РАН-Прирачник.*
- Организацијата за безбедност и соработка во Европа [Organization for Security and Co-operation in Europe]. (2019b). *Разбирање на механизмите за упатување во процесот на спречување и спротивставување на насилан екстремизам и радикализација кои водат кон тероризам - Совладување на предизвиците и заштита на човековите права - Водич за Југоисточна Европа.* Виена.
- Organization for Security and Co - operation in Europe. (2018). *Overview of OSCE Counter-Terrorism Related Commitments.*
- Organization for Security and Co-operation in Europe. (2019a). *Understanding the Role of Gender in Preventing and Countering Violent Extremism and Radicalization That*

Lead to Terrorism Good Practices for Law Enforcement. Vienna. www.osce.org/files/f/documents/0/b/420563_1.pdf. Accessed 3 June 2020.

OSCE/ODIHR. (2018). *Guidelines for Addressing the Threats and Challenges of 'Foreign Terrorist Fighters' within a Human Rights Framework*.

Radicalisation Awareness Network. (2014). *The RAN Declaration of Good Practices for Engagement with Foreign Fighters for Prevention, Outreach, Rehabilitation and Reintegration*.

Rome Memorandum on Good Practices for Rehabilitation and Reintegration of Violent Extremist Offenders, Global Counterterrorism Forum. (2012). www.thegctf.org/Portals/1/Documents/Framework%20Documents/2016%20and%20before/GCTF-Rome-Memorandum-ENG.pdf?ver=2016-09-01-121309-677. Accessed 3 June 2020.

Селими, Калтрина, и Стојковски, Филип. (2016). Напорите на Р. Македонија во спротивставувањето на насилниот екстремизам, Поглед на граѓанското општество. Аналитика. Скопје.

Stojkovski, Filip, and Natasia Kalajdziovski. (2018). *Countering violent extremism in Macedonia: from a 'whole-of-government' to a 'whole-of-society'*. British Council

United Nation Security Council. (2001). *UN Security Council Resolution 1373, Threats to International Peace and Security Caused by Terrorist Acts*. 2001, www.un.org/ruleof-law/blog/document/security-council-resolution-1373-2001-on-threats-to-international-peace-and-security-caused-by-terrorist-acts/. Accessed 3 June 2020.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2017). *Preventing Violent Extremism through Education Sustainable Development Goals United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization A Guide for Policy-Makers*. Paris. en.unesco.org/sites/default/files/policymakr.pdf. Accessed 3 June 2020.

United Nations Security Council. (2014). *United Nations Security Council Resolutions 2178*.

United Nations Security Council. (2017). *United Nations Security Council Resolutions 2396*.

United States Department of State. (2009-2017). *U.S. State Department and US-AID Supported Initiatives to Counter Violent Extremism*. state.gov/r/pa/prs/ps/2015/02/237647.htm. Accessed 3 June 2020.

Western Balkan Integrative Internal Security Governance. (2019). *New Project Launches in the Western Balkans: Enhancing Penitentiary Capacities in Addressing Radicalisation in Prisons – IISG*. wb-iisg.com/blog/2019/06/26/new-project-launches-in-the-western-balkans-enhancing-penitentiary-capacities-in-addressing-radicalisation-in-prisons/. Accessed 3 June 2020.

Xharra, Behar & Nita Gojani. (2017). *Understanding Push and Pull Factors in Kosovo: Primary Interviews with Returned Foreign Fighters and Their Families*. United Nations Development Programme.

Zeiger, Sara. (2016). *Countering Violent Extremism Research Landscape, Expanding Research on Countering Violent Extremism*. Hedayah & Edith Cowan University.

Владо Азиновиќ, проф. д-р.

Професор
Оддел за безбедност и студии за мир
Училиште за политички науки
Сараевски универзитет

„Авторите јасно покажуваат оригиналност и креативност преку овој темелно истражен документ поткрепен со добри извори. Генерално црпејќи од импресивното тело на научната работа за феноменот на странските борци, но и конкретно како влијаел врз македонскиот локален контекст авторите исто така развиле оригинална методологија што вклучува и вешто го користи нивниот пристап до примарните извори. Имено, преку 59 интервјуа со девет посебни групи на интервјуирани, што вклучува повратници и помагатели, резултира со финален документ со извонреден кредибилитет и важност.

...Истражувањето се залага за мултидисциплинарен пристап со подвлекување на главните фактори на туркање и повлекување на радикализацијата со цел да се зголемат шансите за успешен процес на РРР кој треба да вклучува, но не и да биде лимитиран на, членовите од семејствата, затворите, локалните власти, религиозните заедници и приватниот сектор. При тоа авторите се загрижени од недостатокот на иницијатива, посветеност и интерес на институциите во Северна Македонија за адресирање на горенаведените фактори што може да ги поткопа целокупните напори за процесот на РРР. Тие особено потенцираат дека ваквите напори треба да бидат внимателно структурирани, одржливи и мултидимензионални, но исто така и транспарентни и сеопфатни. Последователно, тие предлагаат сет од корисни препораки за сите клучни засегнати страни.

...Наодите и препораките добиваат поголема важност во пресрет на очекувањето од враќањето на неколку десетици мажи, жени и деца од затворите и притворските кампови во Сирија назад во нивните заедници во Северна Македонија.

...Додека ова истражување развива убедлива теорија за странски борци од Северна Македонија, не постои причина овој труд да не биде применет и за странските борци од шесте западно Балкански држави, бидејќи моделот на радикализација и регрутирање на странски борци во Сирија не се разликува многу низ регионот.”

Маргарита Цаца Николовска

Меѓународен судија во Уставен суд на БиХ и
Поранешен судија во европскиот Суд за човекови права.

“...Истражувањето дава преглед и заклучоци базирани на интервјуа директно направени со целни групи што ја прави оваа анализа една од првите детални анализи во земјава на таа тема. Анализата открива сложена средина и доследно покажува дека не постои единствен профил на СТБ, иако сепак истата се обидува да ги сумира можните фактори на туркање и повлекување и ги наоѓа главните

мотиви и поттикнувачки намери за радикализација....Пристапот на авторите дава можност за испитување на спецификите на феноменот во државата со помош на квалитативна истражувачка рамка што многу добро го надополнува претходно направениот преглед на литература за оваа тема.. Податоците презентирани во оваа анализа се базирани на добро подготвени интервјуа со неколку целни групи што укажува на сеопфатниот пристап којшто го применуваат истражувачите.

...Накучо, ова истражување дава добра подлога за креаторите на политики и останатите важни целни групи соодветно да го адресираат проблемот поврзан со тековната состојба и да воспостават издржани политики на дерадикализација, рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција на СТВ - повратниците. Освен тоа, истражувањето ги идентификува факторите на туркање и повлекување во однос на Северна Македонија што водат до радикализација и зачленување во групи на СТВ преку директно проучување на СТВ - повратниците што е основа за создавање на опсежни превентивни мерки и стратегии.”

Мирјана Малеска, проф. д-р.

Професор, докторски студии на политички науки
Универзитет Св. Кирил и Методиј, Скопје

“...проектот на „Нексус - Граѓански концепт“ е актуелен и е од голема социјална важност бидејќи се насочува кон безбедноста на граѓаните не само во нашата држава, туку и пошироко, во регионот и Европа.

...Всушност, ова е прва студија во Северна Македонија што детално ги анализира факторите кои придонесуваат за радикализацијата на СТВ. Истражувањето поставува научна и практична цел, што е постигнато успешно во извештајот: да одговори на кој начин, со какви ресурси и со помош на кои државни и социјални институции, овие лица, СТВ и нивните помагатели што ја издржуваат казната затвор, можат да бидат рехабилитирани, ресоцијализирани и реинтегрирани (PPP) во општеството; дали постојат одделни и државни специфични програми за PPP и како тие се применуваат; дали овие програми се изградени на таков начин што ќе овозможат СТВ-повратниците да почнат одново во животот. Се претпоставува дека со нивната можна дерадикализација и социјална интеграција, ќе се зголеми безбедноста во државата и во Европа.

...Ова е иновативна и социјално релевантна студија што во целост ги исполнува целите во согласност со стандардите за аналитички истражувања. Како рецензент, препорачувам да се усвои извештајот „Подобрување на разбирањето на феноменот на странските терористички борци (СТВ): Предизвици за рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција на повратниците и помагателите во Република Северна Македонија.“ Прв од овој тип во нашата земја, извештајот ќе послужи како основа за политиките базирани на знаења и нивна имплементација во однос на појавата на СТВ и безбедноста во целост.”

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

343.848:323.28-05(497.7:100)(047.31)
316.4.063.3:323.28-05(497.7:100)(047.31)

ВАНЧОСКИ, Александар

Подобрување на разбирањето на феноменот на странските терористички борци (СТБ): предизвици за рехабилитација, ресоцијализација и реинтеграција на повратниците и помагателите во Република Северна Македонија / автори Александар Ванчоски Наталија Шикова Афродита Муслиу.
- Скопје : Здружение на граѓани Нексус граѓански концепт, 2020. - 64 стр. ; 21 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 56-58

ISBN 978-608-4917-02-1

1. Шикова, Наталија [автор] 2. Муслиу, Афродита [автор]

а) Странски терористички борци -- Рехабилитација и реинтеграција -- Македонија -- Истражувања

COBISS.MK-ID 51623429

Патот кој го одиме заеднички

info@nexus.org.mk

www.nexus.org.mk

[nexuscivilconcept](#)

[NexusCivil](#)

[NEXUS Civil Concept](#)